The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 223-268, February 2013

MERÎNÎLER DEVLETİ

MARINID DYNASTY

Yrd. Doç. Dr. İsmail CERAN

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi

Abstract

Marinids (Banu Marin), a Berber dynasty of Zenâta group, which ruled the western Maghreb (Morocco) from the middle of the 13th century to the middle of the 15th century.

The Marinids captured Meknès in 1244, Fas in 1248, Sidjilmasa in 1255 and finally Marrakesch, the capital in 1269, and briefly controlled all the Maghreb.

The Marinids declared jihad on the Christians and they supported the Kingdom of Granada in Al-Andalus in the 13th and 14th centuries.

The high point of Marinid history was reached under the sultan Abu'l-Hasan (1331–1348) with the seizure of Tlemcen (the dynasty of the Abdalwadids) and of Tunis (the dynasty of the Hafsid) and thy temporary subjection of the entire Maghreb.

Following the seizure of Marrakecsh, the history of the Marinids is divided into two periods of approximately equal length, corresponding to two phases: a first phase (1269-1358) characterised by military exploits, urban expansion and gouvernemental stability, and a second phase (1358-

1465) which sees a slow erosion of the political structures, a territorial regression and internal division.

The sultan Abu'l-Hasan was deposed by his son Abu İnan Faris (1348–1358), who tried to reconquer Algeria and Tunisia. Despite several successes, the dynasty began to decline after the murder of Abu İnan Faris.

Unruly Arab Bedouin tribes increasingly spread anarchy in Morocco, which accelerated the decline of the dynasty. The viziers exercised the real power in the dynasty, so that in 1415 Portugal occupied the city of Ceuta.

The Marinids were overthrown after the 1465 revolt. The Wattasids, a relative dynasty, came to power in 1472.

Key Words: Marinids, Berber, Maghreb, Fas, Marrakecsh.

Öz

Merînîler; XIII. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ortalarına kadar Batı Mağrib'de (Fas) hüküm sürmüş Zenâte kabilesine mensup bir Berberi hanedanıdır.

Merînîler 1224'de Miknas'ı, 1248'de Sicilmâse'yi ve 1269'da başkent Merakeş'i ele geçirerek tüm Mağrib'i (Fas) kontrol altına aldılar. Bu olay Merînîler tarihinin dönüm noktası oldu.

Devletlerinin kuruluşunu tamamlayan Merînîler Hıristiyanlarla cihat etmek amacıyla Endülüs'e geçtiler. XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Endülüs Gırnata (Nasrî) Devleti'ne destek verdiler.

Merînîler Devleti en parlak devrini Sultan Ebü'l-Hasan (1331–1348) zamanında yaşadı Bu dönemde Mağrib-i Evsat'ta hüküm süren Abdülvadîler'in ardından Tunus'ta yönetimi ellerinde bulunduran Hafsîler'in topraklarını da ülkelerine katan Merînîler, Murâbıtlar ve Muvahhidler'in kuvvetli dönemlerinde olduğu gibi Mağrib'in tamamını hâkimiyetlerine aldılar.

Merînîler tarihi; Merakeş'in alınışından sonra, ülkede istikrarın sağlandığı, askeri başarıların kazanıldığı güçlenme ve yayılma devri (1269-1358), merkezî otoritenin zayıfladığı, taht kavgalarının arttığı ve iktidarın vezirlerin eline geçtiği ayrıca toprak kayıplarının başladığı gerileme ve çöküş devri (1358-1465) olmak üzere başlıca iki döneme ayrılmaktadır.

Babası sultan Ebü'l-Hasan'ı tahttan feragate mecbur eden Ebû İnan Fâris (1348-1358), bu sırada Merînî hâkimiyetinden kurtulan Cezayir ve Tunus'u yeniden ele geçirdi. Ancak onun başarılı girişimleri kısa sürdü. Ebû İnan'ın ölümünden sonra hanedanın gerileme ve çöküş dönemi başladı.

Arap ve Berberî kabilelerinin isyanları ve iç çekişmeleri bu çöküşü hızlandırdı. Merkezi otoritenin zayıfladığı, taht kavgalarının arttığı ve devlet

yönetiminin vezirlerin eline geçtiği bu dönemde Portekizliler Sebte şehrini 1415 yılında işgal ettiler.

Nihayet Merînîler Devleti 1465 yılında ülkede ortaya çıkan kargaşa ve ayaklanmalar neticesinde sona erdi ve onların yerine Vattâsîler hanedanı yönetimi ele geçirdi (1472).

***Anahtar Kelimeler**:* Merînîler, Berberi, Mağrib, Fas, Merakeş.

GİRİŞ

Merînîlerin Menşei

Berberî Zenâte kabilesine mensup nüfûzlu, güçlü, büyük bir sülâle olan Merînîler, Mağribü'l-Aksa'ya (Fas)[1] yerleşmelerinden önce, Kayrevan'ın güneyinden Sudan sahrasına uzanan geniş bir bölgede hiçbir hükümdara bağlı olmadan göçebe hayatı yaşıyorlardı. Ticaret ve ziraattan anlamayan bu göçebelerin mal varlıkları, develeri, atları ve koyunlarından ibaretti. Gece baskınları ve düşmanlarıyla savaşta büyük maharet kazanmışlar ve cömertlikleriyle meşhur olmuşlardı.

Hilâlî Arapları yaşadıkları bölgeyi istilâ edince V.(XI.) yüzyıldan itibaren Cezayir'in kuzeybatısındaki yaylalara göç etmek zorunda kalmışlar; önce Tahert tarafında, daha sonra Zâb bölgesine yayılmışlardır. Zamanla Mağribü'l-Aksâ'nın doğu kesimlerine yerleşip bölgedeki askeri ve siyasî hareketlere katılmaya başlamışlardır.

Murâbıtlar'ın (1056-1147) son dönemlerinden itibaren reisleri Muhaddab b.Asker'in gayreti sayesinde büyük güç kazandılar. Fakat Murâbıtlar'ın yerini alacak Muvahhidler'in (1130-1269) ilk yıllarında üzerlerine gönderilen süvari birliği karşısında mağlup oldular ve liderleri Muhaddab'ı yitirdiler (540/1145). Bu mağlubiyetin ardından Sudan sahralarına döndüler.

561 (1165) yılında liderleri olan Abdulhak b.Mahyû (Muhyû, Mahyo) zamanında güçlerini artırarak yeniden siyasî ve askerî faaliyetlere katılmaya başladılar.

Muvahhid Sultanı Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr'un (ö.595/1199) davetini kabul ederek ordusunda Endülüs'e geçtiler ve Hıristiyanlar (Kastilya kuvvetleri) karşısında kazanılan 591 (1195) yılındaki büyük Erek (Arak - Alarcos) savaşına katıldılar. Bu

[1] Fas (Mağribü'l-aksâ) coğrafi olarak Afrika'nın kuzeybatısında Akdeniz ile Atlas Okyanusu ve Cezayir ile Büyük Sahra arasında kalan bir bölgedir. İslâm dünyasında Mağrib ülkelerinden el-Mağribü'l-aksâ veya Cezîretü'l-Mağrib, Batı dünyasında Atlas ülkelerinden Maroc (Morocco) isimleriyle tanımlanır. Bugün resmi adı el- Memleketü'l- Mağribiyye'dir (Fas Krallığı). Başşehri, Atlas Okyanusu kıyısının kuzey kesiminde bulunan Rabat'tır. (Sırrı Erinç, "Fas," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.XII.s.184)

savaşta askeriyle birlikte büyük kahramanlıklar gösteren Abdülhak b. Mahyû, aldığı yaralar yüzünden Mağrib'e döndü ve Zâb bölgesinde şehit olarak öldü. Mahyû'nun ölümünden sonra liderlik hanedanın kurucusu olarak kabul edilen oğlu Ebû Muhammed Abdülhak'a geçti (592/1196).[2]

I.MERÎNÎLER'İN KURULUŞ, GÜÇLENME VE YAYILMA DÖNEMİ (1196-1358)

1. İlk Merînî Liderleri

Merînîler'in Erek savaşında büyük yararlılıklar göstererek Muvahhidler'e destek olmaları ve onlarla dostane ilişkiler kurmaları, onlar döneminde önemli bir unsur haline gelmelerine zemin hazırladı. Bedevi Merînî kabilelerinin Mağrib-i Aksa'ya yerleşmeleri onların sosyal ve iktisadi hayatlarında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep oldu. Artık onlar göçebelikten yerleşik hayata, çobanlık ve yağmacılıktan, ticaret ve ziraat ağırlıklı bir hayat tarzına geçmeye başladılar.

Muvahhidlerin, Papa III.İnnocent'ın çağrısıyla oluşan Haçlı ordusu karşısında, İspanya'da aldıkları Ikab (Las Navas de Tolosa) (809/1212) mağlubiyeti, Endülüs ve Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerinin sarsılmasına yol açtı. Bu durum Merînîler'in Mağrib-i Aksa'da yerleşmelerini kolaylaştırırken, Abdülvâdîler'in (Zeyyânîler) (1235-1550) Mağrib-i Evsat'ı ve Hafsîler'in (1228-1574) Tunus'u ele geçirmelerine imkân sağladı.

Merînîler bu dönemde öncelikle yıkılmaya yüz tutmuş Muvahhidler'le uğraşmak yerine bölgede huzuru bozan bedevî Arap kabileleriyle mücadeleye girişip kurtarıcı unsur olarak görünmeyi başardılar. Nitekim kabileler arasında birlik ve beraberliği sağlamaya özen gösteren ve bölgede istikrarı özlemiş halkın sevgisini kazanan Ebû Muhammed Abdülhak b.Mahyû Merînîler'in nüfûz bölgelerini genişletmeye gayret sarfetti.

Mağrib-i Aksâ'da varlıklarını iyice hissettiren Merinîler, Muvahhidler'in askeri gücünün zayıfladığı, ülkenin isyanlar ve karışıklıklarla sarsıldığı bu dönemde devlet idaresini bilmeyen çocuk yaşta Yûsuf el-Mustansır-Billâh'ın (610/1213) tahta geçirilmesinden yararlanmak istediler. Aslında Muvahhidler Devleti hanedanları için

---

[2] Ali b.Ebû Zer' el-Fâsî, *ez-Zahîretü's-seniyye fî târîhi'd-devleti'l-Merîniyye,* (Rabat 1972),s. 30-35,84-94,118; es-Sıddîk el-Arabî, *Kitâbü'l-Mağrib,* (Beyrut 1404/1984), s.18; M.de Chénier, *Recherches Historiques sur les Maures,* (Paris 1787), c.III, s.281-294; Alber Cousin- Daniel Saurin, *Le Maroc,* (Paris 1945), s.45; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâmTarihi,* (İstanbul 1986), c.XIII, s.126; C.E.Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi,* trc.E.Merçil-M.İpşirli (İstanbul 1980), s.39-42; Abdullah Kennun (Gennun), *Benû Merîn Asluhum ve mevâtınuhum,*Mecelle ed-Dârre, (Riyad 1984/1404),s.186-189; İsmail Yiğit, *İslam Tarihi,* (İstanbul 1995), c.IX, s.155; Hüseyin Mûnis, *Tarihü'l-Mağrib ve hadâratühü min gubeyli'l-fethi'l-İslâmi ile'l-ğazvi'l-Fransî, (*Beyrut 1412/1992), c.II/3,s.12; Bernard Lugan, *Histoire du Maroc,* (Paris 2000),s.118; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib abre't-târîh*, (Dârülbeyzâ 1405/1985), c.II, s.5-162

tehlikeli gördükleri Merinîler'in güçlenmesinden korkuyordu. Bu nedenle 613 (1216) yılında 20.000 kişilik Muvahhid ordusu Merînîler üzerine gönderildi. İki taraf kuvvetleri arasında vuku bulan ve "Ma'reketü meş'ale"[3] adı verilen savaşta Merînîler galip geldiler.

Bu zaferin ardından güçlerini iyice artıran Merînîler, Tâze'yi (Tâzâ) ele geçirdiler. Ebû Muhammed Abdülhak b.Mahyû'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebû Saîd Osman (614-638/1217-1239) Muvahhidler'in kendilerine karşı tahrik ettiği Benî Riyâh Araplarını Fas şehri yakınında bozguna uğrattı ve bölgedeki çok sayıda kabileyi hâkimiyetine alarak vergiye bağladı. 620 (1223) yılında Fâzâz'ı ele geçirdi. Böylece Merînîler Mağrib-i Aksa'nın kuzeyine fiilen hâkim oldular.

Ebû Saîd Osman'ın 637(1239) yılında ölümüyle yerine geçen kardeşi Muhammed b.Abdülhak (637-642/1239-1244) dönemi Muvahhidler'le yapılan mücadele içinde geçti. Neticede Merînîler'in üstünlüğü Muvahhidler'i sulha mecbur etti. Ancak 642 (1244) yılında Fas şehri yakınlarında yapılan savaşta bozguna uğrayan Merînîler'in bir kısmı Tâze'de (Tâzâ) ikâmet eden akrabaları Gıyâse (Gıyâsa) kabilesine sığındı, bir kısmı da dağlara ve güneye Sahra'ya çekildi.

Muhammed b.Abdülhak'ın ölümünden sonra tahta geçen Ebû Yahyâ Ebû Bekir b. Abdülhak (642-656/1244-1258) Merînîleri yeniden tek çatı altında toplamayı başardı. İfrîkiye Hafsîleri'ni metbû tanıdığını açıklayarak Miknâs (Miknâse, Meknes) (642/1244), Tâze ve Fas şehri (646/1248), Selâ ve Ribatü'l-feth'i (649/1251) ele geçirdi.

653 (1255) yılında 80.000 kişilik Muvahhid ordusunu Fas şehri yakınlarında mağlup etti. Aralarında Ummu'r-Rebi' vadisi sınır oldu. Muvahhidler ülkelerinin kuzey yarısında Merînî hâkimiyetini tanıdılar. Ebû Yahyâ aynı yıl iktisadî, ticarî ve stratejik önemi haiz, Vâdider'a (Der'a Vadisi) ve Sicilmâse'yi hâkimiyetine aldı (653/1255). Böylece Merînîler Merakeş bölgesi ve Tensift havzası hariç Mağrib-i Aksâ'nın güneyindeki topraklarına sahip oldular.[4]

2. Ebû Yusuf Yakub b. Abdülhak el-Mansur Dönemi (657-685/1258-1286)

Ebû Yahyâ Ebû Bekir b.Abdülhak'ın ölümünden sonra Fas şehrinde oğlu Ömer b. Ebû Yahyâ'ya biat edilmişti. Ancak Fas halkının desteğine sahip olsa da, Zenâte kabilesinin ileri gelenleri amcası Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr'un Merînî tahtına geçmesini istiyorlardı. İki taraf arasında süren mücadeleler sonrası Ebû Yûsuf

[3] Merînîler bu savaşta Muvahhidler ordusunda bulunan silah vb. her şeyi ele geçirdiler. Hatta onları elbiselerine varıncaya kadar soydular. Onlardan geride kalanlar "*el-meş'ale*"diye adlandırılan bitki yapraklarıyla örtünmek zorunda kaldığından bu savaşa "*Ma'reketü meş'ale*" adı verildi. (Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, II/3,14)

[4] Yiğit, s.157-164; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, *c*.II/3,s.8,14,18-19; Henri Cambon, *Histoire du Maroc*, (Paris 1952),s.36; Lugan, s.119

Yakub el-Mansûr, Meks vadisinde yeğeni Ömer'i mağlup ederek sultanlığı bırakmaya zorladı (657/1258). Ömer b. Ebû Yahyâ, Miknâs valiliğinin kendisine verilmesi şartıyla saltanattan feragat etti.

Merînîler'in başına geçen Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr Keldâmân civarında Abdülvadîler ordusunu hezimete uğrattı. Bu sırada yeğeni Yakub b.Abdullah b.Abdülhak'ın isyanını bastırıp Merînî ailesi içinde çıkan ihtilafları halletti. İspanyolların eline geçen Selâ şehrini kurtardı (658/1260). Ertesi yıl Hıristiyan devletlere karşı Endülüs Müslümanlarına yardım amacıyla gönderdiği birlikler Şeriş (Jerez) civarında Portekizlilerle savaştılar. Muvahhidler'le de mücadelesini sürdüren Ebû Yûsuf Yakub, Tâmesnâ ve Rif'i topraklarına katarak hâkimiyetini Ummü'r-Rebî'ye kadar genişletti. Büyük bir ordunun başında Muvahhidler'in başşehri Merakeş'i kuşattı (661/1263) fakat ele geçiremedi. Bu sırada Muvahhidler'e yardım eden Abdülvâdîler'i Vâdi Telâg'da bozguna uğrattı (666/1267). Daha sonra Muvahhid hükümdarı Ebû Debbûs el-Vâsık-Billah'ı (665-668/1266-1269) Merakeş civarında (Vadi Ğafû Savaşı) mağlup ederek şehre girdi ve Muvahhidler Devleti'ni sona erdirdi (668/1269).

Göçebe bir topluluk tarafından yönetilmek istemeyen şehirlilerin gösterdiği şiddetli direnç ve bazen Kastilyalılar'ın, bazen de Abdülvâdîler'in verdiği destek, Merînîler'in başşehir Merakeş'e girmelerini engelleyemedi.

Merakeş'in alınışı Merînîler tarihinin dönüm noktası oldu. Önceleri selefleri gibi "emîr" unvanını kullanan Merînî hükümdarları bundan sonra "emîrü'l-müslimîn" unvanını aldılar. Bu uygulama, bazı tarihçiler nazarında Merînî Devleti'nin kuruluşunun resmen ilanı olarak kabul edilmektedir.

Muvahhidler'in yıkılışıyla Mağrib merkezli Batı İslâm birliğinin akıbeti bir müddet belirsizlik ve dağılma evresine girmişken, işte bu aşamada Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr, imkânsızmış gibi görünen yeni bir birliğin oluşumunu gerçekleşti.

Merakeş'in alınışından sonra Merînîler tarihi, güçlenme ve yayılma (668-759/1269-1358), gerileme ve çöküş (759-870/1358-1465) olmak üzere başlıca iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönemin hükümdarlarının çoğu saltanat sürelerinin uzunluğu ve askerî alandaki başarılarıyla üstünlük arz etmektedir.

Nitekim ülkede istikrarı sağlamak ve devletinin temellerini sağlamlaştırmak amacıyla gerekli tedbirleri alan Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr, bu çalışmalarına, Muvahhidler'den kalan topraklarda ortaya çıkan bazı saltanat müddeilerini itaat altına almakla başladı. Sûs bölgesi ve Mâse'den Atlas Okyanusu'na uzanan bölgedeki ayaklanmaları bastırdı. 670 (1271) yılında Der'a Vadisi'nde isyan eden Arap kabilelerinin üzerine gitti ve isyanlarını şiddetle önledi. Bu sırada oğlu Ebû Mâlik Abdülvâhid'i veliaht tayin ettiğini açıkladı. Onun ülkede istikrarı sağlamak maksadıyla başlattığı veliaht tayini, kabile sistemine alışmış bazı Merînî ricalini isyana sevk etti. Sultan, ordusunun başında üzerlerine giderek isyanı bastırdı ve isyan

etmiş liderlerin Merînî topraklarını terk etmelerine izin verdi. İsyancıların bir kısmı Tlemsen'e, diğer bir kısmı da Endülüs'e gittiler.

Merînî hükümdarı Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr öncelikle ülkesinin doğusunu tehdit eden ve devletine karşı düşmanlık besleyen Abdülvâdîler'le sulh yapmak istedi. Tam bu sırada Nasrî (Gırnata) sultanı Hıristiyanlara karşı cihad için Merînîler'in desteğine ihtiyaç duydu. Merîni hükümdarı ise Abdülvâdî emirine Endülüs'te birlikte cihad faaliyeti teklifinde bulundu; ancak bu teklifi olumlu sonuç vermedi. Bilakis düşmanlık ve intikamdan söz edilmesi üzerine, 670 (1271) yılında, Tâze geçidinde Îslî (İsgî) vadisinde Abdülvâdîler'e karşı büyük bir zafer kazandı. Ardından başşehirleri (Tilimsân) Tlemsen'i muhasara altına aldı, fakat bazı kabilelerin bozgunculuğundan çekinerek kuşatmayı kaldırıp Fas'a geri döndü (670/1272).[5] Aslında Merînîler ile Abdülvâdîler arasında vuku bulan ve bitmek bilmeyen kan davalarını çağrıştıran mücadeleler her iki Müslüman ülkenin gelişmesine engel olmaktaydı.

Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr 672 (1273-1274) yılında önce tersaneleri bulunan ve aynı zamanda Endülüs'e geçiş için köprü vazifesi gören liman şehri Tanca'yı (Tanger), ardından fakih Ebü'l-Kasım el-Azefî idaresindeki Sebte'yi (Ceuta) zapt etti. Daha sonra Mağrib-i Aksâ'nın güney kapısı özelliği taşıyan ve Abdülvâdîler'in eline geçen Sicilmâse'yi de geri alıp (673/1274-75) ülkenin her tarafına hâkim oldu. Mağrib'te mancınık (arrâde [6]) ve barutun ilk defa Sicilmâse kuşatmasında kullanıldığı rivâyet edilir.[7]

Başşehir olarak Fas şehrini seçen Merînîler seleflerinin bıraktığı demografik, sosyal ve idari yapıyı devam ettirdiler. Bu dönemde şehirlerin İslâmlaşma ve Araplaşma süreci önemli gelişme kaydetti. Ancak Sahra ve dağlık bölgelerde yaşayanlar Berberi özelliklerini koruyabildiler.

Ebû Yûsuf Yakub, Fas'ın yakınında, devlet adamları, askerler ve memurlar için askerî ve idarî özelliği ağır basan önceleri Medînetü'l-beyzâ, daha sonra Fâsülcedîde (Fâsü'l-cedîde) adı verilen şehri inşa etmiş, Fâsülkadîme (Fâsü'l-kadîme) diye adlandırılan eski şehir ise ticaret ve ilim merkezi niteliğini devam ettirmiştir.

Muvahhidler'in yerini alan Merînîler kendilerini, gerek Mağrib'de gerekse Endülüs'te onların vârisleri olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, Murâbıtlar ve Muvahhidler'in Endülüs'te giriştikleri cihad faaliyetlerini sürdürmek onların

---

[5] İbn Haldûn, *el-İber*, (Bulak 1284),c.VII,s.178-184; Yiğit, s.165-169; Rıdvan İbn Şakrûn, *Şi'ru's-selâtîn ve'l-ümerâi'l-Merîniyyîn*, (Rabat 1986), s.221-236; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*,c. II/3,s.19-29; Mahmûd Makdîş, *Nüzhetü'l-enzâr fî 'acâ'ibi't-tevârih ve'l-ahbâr*, nşr. Ali ez-Zevârî-Muhammed Mahfûz (Beyrut 1988), c.I, s.522-523; Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, (Kahire 1994),c.5,s.213-221; Lugan, s.119-120

[6] Arrâde: Tekerlekler üzerine yerleştirilmiş mancınık; halatların bükülmesiyle gülleler atan bir silahtır.

[7] Merînîler bu ateşli silahları, 1342 yılında Kastilyalılar'a karşı da kullanmışlardır.

omuzlarına kalmıştı. Be bakımdan Endülüs'te cihad siyaseti gütmeyen komşuları ve muasırları, Abdülvâdîler ve Hafsîler'den farklı olarak, İspanya'da Hıristiyanlara karşı cihada önem verdiler.

Kastilya, Cadix'i; Aragon, Mursiye'yi işgal edince, Nasrî (Gırnata) hükümdarı II.Muhammed el-Fakih, Merînîler'den acil yardım istedi. Bunun üzerine Merînîler Devleti'nin kuruluşunu tamamlayan Ebû Yusûf Yakub, Abdülvâdîler ile sulh anlaşması imzaladıktan sonra Hıristiyanlarla cihad etmek amacıyla Endülüs'e geçti. Don Nuno de Lara komutasındaki, 90.000 kişilik olduğu belirtilen Kastilya ordusunu Kurtuba (Cordoba) yakınlarındaki İstecce (Ecija) savaşında mağlup ederek çok sayıda esir ve ganimet elde etti (15 Rebîülevvel 674/ 8 Eylül 1275).[8] Don Nuno de Lara'nın da öldüğü Hıristiyanların mağlubiyetinin İspanya'da yankısı büyük oldu. Don Nuno de Lara'nın kesik başı Gırnata'ya gönderildi.

Endülüs Müslümanları büyük İkab mağlubiyetinden beri ilk defa önemli bir zafer kazanmamışlardı. Dolayısıyla bu zafere çok sevindiler. İstecce zaferi, Erek (Arak) ve Zellaka zaferlerine kardeş oldu. Müslümanların Endülüs'te tutunmaları ve Hıristiyan saldırılarını püskürtmeleri açısından önemli olan bu savaştan iki yıl sonra tekrar Endülüs'e geçen Sultan Ebû Yûsuf Yakub, İşbîliye (Sevilla) üzerine yürüyüp Hıristiyan ordusunu yenilgiye uğrattı (676/1277). Hıristiyanların gücünü zayıflatmak amacıyla civardaki müstahkem kale ve şehirleri tahrip etti. Cezîretülhadrâ'ya döndü ve burada, Endülüs'e geçen ordusuna karargâh olmak üzere yeni bir şehrin (el-Binye) kurulmasını emretti. Nasrî (Benî Ahmer- Gırnata) Hükümdarı II.Muhammed el-Fakih'in desteğiyle Kurtuba'ya hücum etti. Hıristiyanlar şehri savunurken, durumun vahametini sezen Kastilya kralı, din adamlarından oluşturduğu bir heyeti, Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr'a göndererek barış istedi.

Sultan Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr, oğlu IV.Sancho'ya kaptırdığı tahtını geri almak için kendisinden yardım talep eden Kastilya ve Leon Kralı X.Alphonso'ya (Alfonso) yardım maksadıyla 681 (1282) yılında üçüncü Endülüs seferine çıktı. Cezîretülhadrâ'da (Algesiras) huzura kabul edilen X. Alfonso sultanın elini öperek tacını ona takdim etti. Dolayısıyla bu sefer cihad niteliği taşımıyordu. Hıristiyanlar açısından da, bir "Reconquista" (Reconquête- İstirdat savaşı) değildi. Ebû Yûsuf Yakup el-Mansûr devrik kralla birlikte, Kurtuba, Tuleytula ve Madrid civarında şiddetli savaşlar yaptı. Kastilya topraklarını yağmalayıp aldığı ganimetlerle Cezîretülhadrâ'ya ve oradan Mağrib'e döndü.

Sultan Ebû Yûsuf Yakub el-Mansûr ordularının kuvveti bakımından en önemlisi sayılan dördüncü Endülüs seferini 684 (1285) yılında gerçekleştirdi. Nasrî (Gırnata) birliklerinin de katıldığı ordusuyla başta İşbîliye olmak üzere pek çok şehir

---

[8] Yiğit, s.170-171; İbn Haldûn, *el-İber*,c.VII,s.190-191; Selâvî (Nâsirî), *Kitâbü'l-İstiksâ li ahbâri'd- düveli'l-Mağribi'l-aksâ,* nşr.Cafer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî (Dârülbeyzâ 1955), c.III, s.39; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.25-28; Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, c.5, s.222-232; Lugan, s.121; İbrâhim Harekât, "Fas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.XII, s.200

üzerine akınlar düzenledi. Bu çarpışmalara zaman zaman iki ülke donanmaları da katıldılar. Zor durumda kalan IV.Sancho, Gırnata'ya saldırmayacağını ve Müslüman tüccarlara zarar vermeyeceğini taahhüt ederek sulh talebinde bulundu. Taraflar arasında Vadiü-lekke yakınındaki Aynü's-sahra kalesinde barış anlaşması imzalandı. Ebû Yûsuf Yakup el-Mansûr Hıristiyanların (Kastilya'nın) eline geçmiş kütüphanelerden on üç yük olduğu rivayet edilen Arapça kitapları bu sefer esnasında geri alıp Mağrib'e (Fas) gönderdi. Bu kitaplar Fas'ta Sultan kütüphanesinin çekirdeğini oluşturdu.

Ebû Yûsuf Yakup el-Mansûr, Murâbıtlar ve Muvahihhidler'de olduğu gibi Merînîler'in Endülüs'te başlattığı cihad geleneğini Nasrîler'le anlaşarak kurduğu "Ceyşülguzât" teşkilatıyla sürekli hale getirdi. Gırnata'da her an savaşa hazır bekleyen Ceyşülguzâtı, Merînî süvarilerden oluşan ve "Meşîhatülguzât" adı verilen bir grup asker sevk ve idare ediyor, reislerine de "şeyhülguzât" deniliyordu.

Merînîler'i kuvvetli bir devlet haline getiren ve Mansûr lakabıyla anılan Ebû Yûsuf Yakub ülkesinin imarına büyük önem vermişti. Cami ve medreseler yanında cüzzamlılar ve ruh hastaları için hastaneler, körler ve düşkünler için bakımevleri yaptırmış, bunların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakıflar kurmuştu.

Sultan Ebû Yûsuf Yakup el-Mansûr, 671 (1272) yılında Mevlid-i Nebevî'nin bütün ülkede bir bayram gibi kutlanmasını emretmiş ve bu tarihten itibaren ülkede Mevlid-i Nebevî'nin dinî bir bayram olarak kutlanılmasına devam edilmiştir.[9]

3. Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır Dönemi (685-706/1286-1307)

Son derece dindar, azimli, cömert ve halkına karşı şefkatli bir sultan olan Ebû Yûsuf Yakub'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır (685/1286) Endülüs'te istikrarı sağlamak maksadıyla Nasrî (Gırnata) sultanı ve Kastilya kralı ile antlaşmalar yaptı. Bu sırada babasının vefatını fırsat bilerek ayaklanan âsilerin sebep olduğu isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Öncelikle taht iddiasında bulunan amcaları İdris b. Abdülhak'ın oğullarını etkisiz hale getirdi; fakat Merakeş'e vali olarak gönderdiği oğlu Ebû Âmir başkaldırdı. Ayrıca Merînîler'in bir kolu olan Vattâsî ailesinden Ömer b.Yahya el-Vezîr'in isyanıyla yedi yıl uğraştı.

Ülkesinde huzur, güven ve istikrarı sağlamak için büyak gayret sarf eden Merînî hükümdarı Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, Endülüs işlerine yeterli zaman ayıramadı. Buna rağmen Nasrî (Gırnata- Beni Ahmer) Sultanlığı ile kurulan dostane ilişkileri sürdürmek maksadıyla Endülüs'te devletinin hâkimiyeti altında bulunan bazı merkez ve kaleleri bu dost sultanlığa bıraktı. Bu iki Müslüman devlet arasında var olan ittifak son derece önemliydi. Zira Kastilya kralı, bu iki devleti birbirine

[9] Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.20,42; Yiğit, c.172-174; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.194-198,205; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c. II/3, s.26-27; Lugan, *s*.122-123

düşürebilmenin yollarını arıyor ve böyle bir durumda zayıf gördüğü ülkeye saldırılar başlatıyordu.[10]

690 (1291) yılında Kastilya Kralı Sancho, Merînîlerle aralarında daha önce gerçekleşen barışı bozarak onlara ait sınır şehirlerine hücum etti. Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, Kastilya ordusunun hücumlarını önlemek amacıyla Endülüs'e geçti. Tarif'te karaya çıkıp, Şeriş ve İşbiliyye şehirleri üzerine akınlar düzenledi. Fakat bu sırada Nasrî (Gırnata) Sultanı Muhammed el-Fakih, Merînî sultanına karşı, Kastilya Kralı IV.Sancho ile anlaşma yaptı. Çünkü IV. Sancho Gırnata sultanı II. Muhammed'e, Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır'ın hedefinin Endülüs'ü istila etmek olduğunu telkin ediyordu. Neticede iki hükümdar, Merînîler'in Endülüs'ten atılması konusunda anlaştılar. Ancak Kastilyalılar, Tarif'i işgal edince hatasını anlayan Nasrî (Gırnata) sultanı Merînîler'le yeniden ittifak kurdu (692/1292-93). Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, Tarif'i kurtarması için ona askerî yardımda bulundu. II.Muhammed, Tarif'i kurtaramasa da, iki sultan arasındaki bu ittifak onun ölümüne kadar devam etti (1302).

II. Muhammed'in yerine Nasrî (Gırnata) sultanı olan III. Muhammed el-Mahlu' da Merînîler ile ittifakı sürdürmeyi istedi. Fakat kısa bir süre sonra, Merînîler'in iç işlerine karışma ve düşmanca bir siyaset izleme niyetinde olduğunu gösteren davranışlarda bulundu. Diğer taraftan Kastilya kralıyla ittifak kurdu. Onun bu tavrına kızan Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, gönderdiği yardım malzemelerini ve birlikleri geri çağırdı.

Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, Abdülvâdîler'den Osman b.Yağmûrasîn'in (Yağmûrasan), Nasrî Sultanı Muhammed el-Fakih ve IV.Sancho ile kendisine karşı işbirliği yapmasını affetmedi ve Abdülvâdîler'e son vermeye karar verdi. Abdülvâdîler'in bazı şehirlerini işgal etti ve başşehir Tilimsân'ı (Tlemsen) sekiz yıl üç ay süreyle kuşattı.

Uzun yıllar devam eden muhasara sırasında Tilimsân civarında köşkler, binalar, hamamlar, hastane ve büyük bir caminin bulunduğu "Mansûre" adı verilen şehri kurdurdu (698/1298). Zekâtın devlet eliyle toplanmasına son vererek bu işi mükelleflerin iradesine bırakan ve bazı vergileri de kaldıran Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, tarihçi Selâvî'nin (Nâsırî) ifadesine göre, Merînî Devleti'ni düzene sokarak daha güçlü ve teşkilatlı bir hale getiren, Merînîler'e saltanat heybetini kazandıran ve medeniyet tadını tattıran bir sultandır.

---

[10] Yiğit, s.175-176; Lugan, s.123; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.3; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII,s.212 vd.; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III,s.90; Makdîş, *Nüzhetü'l-enzâr*, c.I,s.524; *Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî*, Kahire 1994,c.V,s.232-234

Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır'ın asrında Şarkta, Garpta ve İspanya'da siyasî ahlâka hâkim olan görüş, hıyanet, hile, şiddet gibi olumsuzluklardı. Bu dönemde kardinaller, hatta papalar da dâhil olmak üzere, krallar, komutanlar, vezirler ve hacibler kanun ve hukuk tanımadıkları gibi boğazlarına kadar suç ve rezilliğin içindeydiler. (Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.32)

706 (1307) yılında vefat eden Sultan Ebû Yakub Yûsuf 'un yerine geçen torunu Ebû Sâbit Âmir (706-708/1307-1308) Tilimsân (Tlemsen) muhasarasını kaldırarak Abdülvâdîler'le sulh imzaladı. Daha sonra Sebte (Ceuta) üzerine yürüdü ve Tanca'ya girdi (708/1308), Asila, Arâiş (el-Arayiş) ve Gumâre'yi (Gumera) ele geçirdi.

Ebû Sâbit Âmir kısa süren saltanatı döneminde Merînî tahtında hak iddia eden akrabalarıyla mücadele etmek ve ülkede vuku bulan isyanları bastırmak zorunda kaldı. Âsilerden Şeyhülguzât Osman b. Ebü'l-'Alâ el-Merînî, Endülüs'ten Mağrib'e geçip Sebte, Gumâre ve Arâiş'i istila etti. Bu gelişmeler karşısında ordusuyla hareket eden Ebû Sabit Âmir Tanca'ya girdi. Arâiş, Asila ve Gumâre'yi ele geçirip Sebte'yi (Ceuta) kuşattı (Zilhicce 707 / Haziran 1308). Kuşatma devam ederken Ebû Sâbit Âmir vefat etti.

Onun yerine geçen kardeşi Ebü'r-Rebi' Süleyman (708-710/1308-1310) öncelikle karşılaştığı taht meselesini halletti. 709 (1309) yılında Sebte'ye gönderdiği ordu şehre girmeye muvaffak oldu. Abdülvâdîler'le ve Nasrî (Gırnata) sultanı ile dostluk antlaşmalarını yeniledi. Onun yaklaşık iki yıl süren dönemini, sulh, sükûn ve refah günleri olarak nitelendiren İbn Haldûn bu devirde umranın geliştiğini, bununla birlikte lüks ve israfın ortaya çıktığını; halkın bina yapmakta yarıştığını, yüksek evler, taş ve mermerden muhteşem köşkler edindiklerini, evlerini ve köşklerini nakış ve oymalarla süslediklerini bildirmektedir.[11]

4. Ebû Saîd Osman b. Abdülhak Dönemi (710-731/1310-1331)

Ebü'r-Rebî Süleyman'ın vefatından sonra kardeşi Ebû Saîd Osman tahta çıktı (710/1310). Başta oğlu olmak üzere ülkede baş gösteren ayaklanmaları yatıştırdı. Devlet işlerini bizzat yürütmeye çalışarak halka yapılan haksızlıklara son verdi, meks gibi bazı vergileri kaldırdı. Terör, öldürme veya şer'î ceza yüzünden tutuklananlar hariç, mahkûmları affetti. Sahillerin daha iyi korunabilmesi için Selâ şehri tersanesinde yeni bir donanma inşa edilmesini emretti. Ebû Saîd Osman, bölgesinde sıkıntıların olduğu bir dönemde yönetimi ele almıştı.

İspanya'da ise Kastilya, Aragon ve Katalonya (Catalogne) gibi Hıristiyan devletleri arasında siyasî çekişmeler mevcut olsa da Endülüs'deki Müslümanlar zor durumdaydılar. Kastilya, Mağriblilerin önemli üssü Tarif'i (Tarifa) ele geçirmiş ve Algésiras'yı kuşatmıştı. Aragon, Almeria'yı almaya teşebbüs etmişti. Hıristiyanların bu manevralarının hedefi açık ve netti; Gırnata'yı kendi içine hapsedip yavaş yavaş yok oluşa sürüklerken sahille olan bağlantısını kesmekti. Böylece Mağrib'den gelecek yardımlar engellenmiş olacaktı.

[11] Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.34-35;Yiğit, s.177-181; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.211,217; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.88; Georges Marçais, *L'Art Musulman, (*Paris 1991) ,s.133; Lugan, s.123

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Ebû Saîd Osman, Nasrîler'in (Gırnata) yardımına koştu. Mağrib ordusu Almeria kuşatmasını kaldırtmayı başardı. Merînîler'in bu müdahalesiyle bir müddet için Kastilyalılar'ın ilerlemesi durdurulmuş ve Gırnata kurtulmuştu. Fakat Hıristiyan Reconquista'sı (istirdat savaşı-yeniden elde etme, yeniden fetih) yeni hedefler belirlemiş, artık Tarif, Gibraltar ve hemen hemen boğazın tüm kıyıları Hıristiyanların eline geçmişti. Bunun sonucu Mağrib'ten gönderilecek yardımlar kıyılarda karaya çıkacak nokta bulmanın zorluğu nedeniyle güçleşmişti. Bu güçlüğün farkında olan Ebû Saîd Osman 1318'de, Gırnata, Kastilyalılar'ın ciddi tehdidi altındayken yardım göndermekten çekindi. Ancak Mağribliler 1329'da Cezîretülhadrâ'yı (Algesiras) yeniden fethetmeyi başardılar.

Ebû Saîd Osman'ın Afrika siyaseti tipik bir Mağribli politikasıydı. Tunus ile ittifak kurmuş ve bu ittifakı oğlu Ebü'l-Hasan'ı Hafsî sultanı Ebû Bekir'in kızıyla evlendirerek pekiştirmişti. Ülkesinin imar faaliyetlerine de önem veren Ebû Saîd Osman, Fâsülcedîde, Sihrîç ve Attârîn medreselerini yaptırarak dil, edebiyat, Kur'an, tefsir ve hadis çalışmalarını desteklemişti.

5.Ebü'l-Hasan Ali el-Mansûr Dönemi (731-749/1331-1348).

Ebü Saîd Osman'dan sonra oğlu Ebü'l-Hasan Ali el-Mansûr tahta geçti (731/1331). Bu sırada Merînîler, Abdülvâdîler ve Hafsîler birbirleriyle geçinemiyorlardı. Hafsî sultanının kızıyla evlenerek akrabalık kuran Ebü'l-Hasan, Mağrib'teki bu üç Müslüman devletin sulh içinde yaşamasını sağlamaya çalıştı. Bu sırada kendisine karşı Abdülvâdî sultanıyla ittifak kurduğunu haber aldığı Sicilmâse emîri kardeşi Ömer'i öldürttü.

732 (1332) yılında Tilimsân (Tlemsen) istikametine hareket ederek Bicâye'ye yönelik saldırıların ana üssü olan Tiklât'ı ele geçirdi. 735 (1335) yılında Tilimsân'ı (Tlemsen) kuşattı. Vecde (Vücde), Vehrân, Milyâne gibi Abdülvâdîler'e ait önemli merkezleri hâkimiyeti altına aldı. İki yıl süren muhasaradan sonra Abdülvâdîler'in başşehri Tilimsân (Tlemsen) şehrine girdi (737/1337). Çatışmalarda yaralanan üç oğlu ve devlet adamlarından birçoğunu bu savunmada kaybeden Abdülvâdî sultanı Ebû Taşfin'in ölümüyle devleti geçici bir süre istiklâlini kaybederek Merînîler'e tâbi bir hale geldi. Tilimsân'ın (Tlemsen) fethi, Ebü'l-Hasan için askerî olduğu kadar siyasî bir zafer idi. Çünkü O, bu sayede bütün Berberî Zenâte kabilelerini Merînî bayrağı altında toplamış oluyordu.

Ebü'l-Hasan ayrıca Batı Sudan'da hüküm süren Mali Devleti ile ticarî ve dostane ilişkiler kurdu. Bununla birlikte O, Endülüs'te Hıristiyanlara karşı cihada önem veren bir sultandı. Onun dönemi Endülüs'ün kaderi açısından İslâm-Hıristiyan mücadelesinin zirveye ulaştığı bir devir oldu.

Ebü'l-Hasan saltanatının ikinci yılında başşehir Fas'ta Nasrî (Gırnata) sultanı IV.Muhammed ile ittifak kurdu. Bu ittifak sonrası, gönderdiği kuvvetlerinin

desteğiyle IV.Muhammed 709 (1310) yılından beri Kastilyalıların istilâsı altında bulunan Cebelitârık'ı geri aldı (733/1332-33).

740 (1339) yılında Hıristiyanlar Ebü'l-Hasan'ın oğlu Ebû Mâlik kumandasındaki birlikleri hezimete uğratıp oğlunu öldürdüler. Bunun üzerine Ebü'l-Hasan, bizzat kendisi 60.000'e ulaşan ordusuyla Endülüs'e geçti (741/1340). Nasrî (Gırnata) sultanı Ebü'l-Haccâc I. Yûsuf kumandasındaki birliklerin kendisine katılmasına rağmen Kastilya Kralı XI. Alfonso ve Portekiz Kralı IV. Alfonso'nun birleşik kuvvetleri karşısında Tarif civarında vuku bulan Rio Salado Savaşında mağlup oldu (8 Cemâziyelevvel 741/ 30 Ekim 1340). [12]

Endülüs tarihinin dönüm noktalarından biri olan bu Rio Salado mağlubiyeti Nasrî (Gırnata) Sultanlığını, Kastilya, Aragon ve Portekiz devletlerine karşı sürekli bir savunma siyâseti izlemeye mecbur bıraktı. Mağrib'deki devletler de Endülüs'ü kendi kaderine terk ettiler.

Nitekim Hıristiyanlar bu galibiyetin ardından pek çok Müslüman beldesini tahrip edip Ceziretü'l-hadrâ'yı (Algesiras) işgal ettiler. Bu mağlubiyeti unutturmak isteyen Ebü'l-Hasan ise Endüslüs'ten ayrılıp faaliyetlerini taht mücadelesi içinde olan Hafsîler üzerine yöneltti (748/1347). Bicâye ve Kostantîne emirleri gibi pek çok Hafsî emîrinin kendisine katılmasıyla Hafsîler'in başşehri Tunus şehrine girdi (748/1347). Biskra, Mzab ve tüm güney Tunus'u itaatine aldı.[13]

---

[12] Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.35-38, 48-50; Yiğit, s.182-189; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.240-242,253-255; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.126; Charles André Julien, *Le Maroc face aux impérialismes*, (Paris 1978),s.19; Henri Cambon, *Histoire du Maroc,* (Paris 1952), s.38; Mehmet Özdemir, "Ebû Taşfîn I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.X, s.240; Erdoğan Merçil, "*Abdülvâdîler*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA),c. I,s.276-277; Lugan, s.124-127

[13] Mağrib ve Endülüs tarihini etkileyen ve İslâm'ın Batı karşısında mağlubiyetinde önemli rol oynayan etmenlerden birisi; Batı Avrupa'da savaş sanatı ve tekniğinin ilerlemesiydi. Bunu destekleyen unsur Hıristiyanlık âlemindeki dinî uyanış ve Hıristiyanlığın savunulmaya çalışılmasıydı. XI. yüzyılın başlarından itibaren silah yapımında büyük gelişme yaşandı. Hıristiyanların kılıçlar, mızraklar ve oklardan oluşan silahları Müslümanların silahlarına göre çok daha sağlam ve güçlü idi. Hıristiyan askerler sağlam zırhlarla kendilerini koruyabilirken Müslüman askerlerin zırhları çoğu zaman tahtadan ya da deridendi. Müslümanların en büyük silahları cesaretleriydi. Batının silah sahasında üstünlüğü elde etmesi savaşlarda yenilgiyi ve beraberinde çok sayıda insan kaybına sebebiyet veriyordu. Nitekim büyük bir zafer kazanılmış olsa de Erek ve Zellaka savaşlarında Müslümanların insan kaybı daha fazla idi. İkinci bir etmen de, Mağrib ve Endülüs Emevî Hilafeti'nin sona ermesiyle siyasî, iktisadî ve askeri nizamın sarsılmaya başlamasıydı.

Bununla birlikte Mağrib ve Endülüs'de halk her zaman cihada hazır olmuş, hiçbir zaman gevşeklik, korkaklık ve zaafa kapılarak cihattan kaçmamıştır. Nitekim bu tutumunu Endülüs'ün son günlerine kadar devam ettirmiştir. Buna rağmen, Batı karşısında yenilgilerde ve Endülüs'ü yavaş yavaş terk etmek zorunda kalışta en büyük mesuliyet; varlık şuuru zayıflayan, beceriksiz ve hatalar yapan siyasîler ve yöneticiler üzerindedir. İdareciler ve siyasîler dışında kalan Müslümanların bu konuda hiçbir sorumlulukları ve suçları olmamıştır. Onlar üzerlerine düşen vazifelerini hakkıyla ifa etmişlerdir. (Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3, s.45-46)

6. Ebû İnân Fâris b. Ali Dönemi (749-759/1348-1358)

Abdülvadîler'in ardından Hafsîler'in de topraklarını ülkesine katan Ebü'l-Hasan, Murâbıtlar ve Muvahhidler'in kuvvetli dönemlerinde olduğu gibi Mağrib'in tamamını hâkimiyeti altına aldı. Böylece Mağrib merkezli Batı İslâm Dünyasının birliği sağlanmış oluyordu. Ancak bir müddet sonra iktâ arazileri ellerinden alınan Bedevî liderleri muhtelif bölgelerde isyan ederek Ebü'l-Hasan'ı zor durumda bıraktılar (749/1348). Onun, Benî Hilâl ve Benî Süleym kabileleriyle Kayravan civarında yaptığı savaşlarda öldüğüne dair alınan haber üzerine oğlu Ebû İnân Fâris, Merînî sultanı olarak biat aldı (749/1348). ***B***abasının sağ olduğunu öğrenmesine rağmen sultanlıktan vazgeçmeyip mücadelesini sürdürdü. Baba-oğul arasında çıkan bu taht kavgasından faydalanan, Arap kabileleri, Hafsî ailesinden Ebü'l-Abbas el-Fazl'ın etrafında toplanıp bir süre sonra Kâbis (Gabes) ve Cerbe'ye hâkim oldular. Bu sırada Abdülvâdîler de Tlemsen'i geri alarak on yıl süren Merînî hâkimiyetinden kurtuldular (749/1348).

Bütün bu karışıklıklar içinde ülkenin parçalanmakta olduğunu gören Ebü'l-Hasan ile oğlu arasında Ummü'r-rebi' vadisinde (Medgusa) cereyan eden savaşın galibi oğul Ebû İnân oldu. Cebelülhintâte'ye sığınan babasını tahtından feragate mecbur etti (751/1350). Ebü'l-Hasan kısa bir süre sonra hayatını kaybetti (Haziran 1351).

Merînî sultanlarının en güçlü ve en büyüklerinden olan Ebü'l-Hasan aynı zamanda güçlü bir edip ve şair idi. Çok sayıda cami, medrese ve bîmâristan yaptıran Ebü'l-Hasan, Mağrib'i tek bir bayrak altında toplayıp birliği sağlamaya çalışmış, devlet yönetimini kendi elinde tutarak ilmî, adlî ve malî alanlarda yeni düzenlemeler yapmıştır. Âlimleri teşvik etmiş, alkollü içkilerin zararları hakkında kitap yazan Ebû Zekeriyya el-Azefî'yi ve yine yaptığı usturlâbı kendisine sunan İbnü's-Sebîl et-Teâlimî'yi altın dinar vererek mükâfatlandırmıştır.[14]

Ebü'l-Hasan'ın yerine geçen oğlu Ebû İnân Fâris (749-759/1348-1358) ilk önce iki kardeşi Ebû Salim ve Muhammed'i Gırnata'ya sürgüne gönderdi. 752 (1352) yılında Tilimsân'a (Tlemsen) girdi ve Abdülvâdîler'in kısa süren ikinci hükümranlığına son verdi. Sûs bölgesinde isyan eden diğer kardeşi Ebü'l-Fazl'ı boğdurtarak ortadan kaldırdı (754/1353). 757-758 (1356-1357) yıllarında Portekiz sahillerine saldırdı; bunun üzerine Portekiz kralı barış istemek zorunda kaldı. Aragon Krallığı ile iyi ilişkiler kurdu. Hafsîlerin elinde bulunan Kostantîne'yi zaptedip kara ve deniz birliklerinin gerçekleştirdiği muhasara akabinde Tunus şehrine girdi. Benî Riyâh kabilesinin isyanını bastıran Ebû İnân Fâris 758 (1357) yılında başşehir Fas'a

---

[14] İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.262,269; Yiğit, s.189-193; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III,s.36,173; Zirikli, e*l-A'lâm,* (Beyrut 1984), c.IV,s.311; Lugan, s.25,127-128; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.50-51; Gustave le Bon, *La Civilisation des Arabes*, (Paris 1996), s.353; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.52; Georges Drague, *Esquisse d'histoire réligieuse du Maroc*,(Paris 1951), s.46-47; Abdülkerim Özaydın, "*Ebû İnân el-Merînî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA),c.IX,s.169.

döndü ve kısa bir süre sonra rivayete göre veziri Hasan b. Ömer el-Fûdûdî'nin tertiplediği bir komplo akabinde boğularak öldürüldü (759/1358).

"Emîrü'l-mü'minîn"[15] ve "Mütevekkil-Alellah" gibi halifelere mahsus unvanları kullanan ilk Merînî sultanı olan Ebû İnân iyi bir savaşçı, aynı zamanda fakih, edip ve şair idi.

Mağrib-i Evsat'ı ve İfrîkıye'yi yeniden Merînî hâkimiyeti altına almış, ancak halefleri bu imkânı iyi değerlendirememiştir. İlim ve sanatın yanı sıra imar faaliyetlerinde de bulunan Ebû İnân Fâris birçok şehirde mescid, medrese, zâviye, sebil ve hamam yaptırmıştır. Onun inşa ettirdiği Tâliatü Fas adıyla meşhur Bû İnâniyye Medresesi âbidevi bir eserdir.[16]

II. MERİNİLER'İN GERİLEME VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİ (1358-1465)

Sultan Ebû İnân'dan sonra (759/1358) Merînîler'in gerileme ve çöküş dönemi başladı. Birçoğu çocuk yaşta tahta çıkan bu dönemin sultanları Arap ve Berberi kabilelerinin isyanları ve iç çekişmeler yüzünden yönetimde çok kısa sürelerle kalabildiler. Devlet sisteminin ve merkezi otoritenin zayıfladığı, taht kavgalarının arttığı ve iktidarın vezirlerin eline geçtiği bu devirde Merînîler önemli toprak kaybına uğradılar. Abdülvadîler ve Hafsîler topraklarını geri alıp devletlerini yeniden kurdular.

---

[15] İslam devlet başkanlarına "halife" ve "imam" denildiği gibi daha yaygın olarak "emirü'l- mü'minîn" de (müminlerin emiri) denilmektedir. Bu tabir ilk defa hicretin on yedinci ayında (Receb 2/ Ocak 624) Hz. Peygamber tarafından Kureyş kervanını basmak üzere Batn-ı Nahle'ye gönderilen seriyyenin kumandanı Abdullah b. Cahş'a verilmiştir. Aynı şekilde, Resül-i Ekrem'in Suriye'ye göndermeyi kararlaştırıp vefatından sonra Hz. Ebû Bekir tarafından sevk edilen ordunun kumandanı Üsame b. Zeyd'e ve Kadisiye Savaşı kumandanı Sa'd b. Ebû Vakkas'a da sahabilerin emîrü'l-mü'minîn diye hitap ettikleri bilinmektedir. Ancak bu tabir, Hulefa-yı Raşidin döneminden itibaren sadece halifelere verilen bir unvan olmuştur. İlk olarak bu unvanla anılan halifenin Hz. Ömer olduğu konusunda görüş birliği vardır. Hz. Ebû Bekir'e sahabiler "halîfetü Resûlillah" (Resûlullah'ın halifesi) demişler, ondan sonra halife olan Hz. Ömer'e ise "halifetü halifeti Resûlillah" (Resülullah'ın halifesinin halifesi) diye hitap etmişlerdir, Fakat sahabiler, ileriye doğru halife sayısı artacağından bu hitap şeklini ağır buldular. Ebû Mûsa el-Eş'ari gibi bazı sahabilerin Hz. Ömer'e "emîrü'l-mü'minîn" diye hitap etmeleri üzerine bu unvan yaygınlaşmıştır.

Emîrü'l-mü'minîn unvanı İslam tarihinde siyasi, askeri ve dini bir mahiyet arz etmektedir. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz, Ali başta olmak üzere hemen bütün halifeler bu unvanı tevarüs etmişlerdir. Emevîler ile Bağdat ve Kahire'deki Abbasiler'in yanında Abdullah b. Zübeyr ve İslam dünyasının diğer bölgelerinde hilafete kendilerinin daha çok hak sahibi olduğunu ileri süren bazı hükümdarlar "emîrü'l-mü'minîn" unvanını kullanmak hususunda büyük mücadeleler vermişlerdir.

Moğollar'ın 1258'de Bağdat'ı işgali üzerine Bağdat Abbasi Halifeliği'nin yıkılmasının ardından bu unvanı kullanan devletlerin sayısı artmıştır. Bunlar arasında Mağrib'de hüküm sürmüş olan Merînîler, Sa'dîler, Filâlîler, Hafsîler sayılabilir. Osmanlı sultanları da hilafetin Osmanlı hanedanına intikalinden sonra (1517) bu unvanı kullanmışlardır. (Mustafa Fayda, "Emîrü'l-mü'minîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.XI, s.156-157)

[16] Lugan, s.128; Yiğit, s.195-196; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.298; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.175; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3, s.52-55; Özaydın, "Ebû İnân el-Merînî", DİA, c.IX,s.169

1. Meriniler'in Gerileme ve Çöküş Dönemi Hükümdarları

Ebû İnân'ın ölümünün ardından oğlu Ebû Zeyyân I.Muhammed (759/1358) tahtta geçtiyse de hükümdarlığı kısa sürdü. Yerine henüz beş yaşında olan Ebû İnân'ın diğer oğlu Ebû Bekir es-Saîd (759-760/1357-1359) sultan ilan edildi. Fakat yönetime Vezir Hasan b.Ömer el-Fûdûdî hâkimdi. Bu durumu kabul etmeyen Merînî devlet adamları Ebû İnân'ın kardeşi Ebû Sâlim İbrahim'e (760-762/1359-1361) biat ettiler (760/1359).

Halbûki Ebû İnân taht iddiasında bulunmasından çekindiği kardeşi Ebû Sâlim İbrâhim'i 1352 yılında Gırnata sarayına sürgüne göndermişti. Ebû İnân'ın ölümüne kadar orada kalan Ebû Sâlim İbrâhim ülkede başlayan iktidar mücadelesine katılmak üzere Mağrib'e geçerek Tanca ve Sebte'yi ele geçirdi. Bu esnada nüfûzlu liderleri etrafında topladı ve diğer taht müddeisi Mansûr b.Süleyman tarafından üzerine gönderilen orduyu mağlup etti. Bu zafer onun saflarına katılımı hızlandırdı. Neticede taht mücadelesinden başarılı çıkıp 760 (1359) yılında başşehir Fas'a girerek tahtta oturdu. Mustaîn-Billâh unvanını alan Ebû Sâlim İbrahim, Nasrî (Gırnata) tahtından indirilen V.Muhammmed ve meşhur veziri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'i ülkesine çağırdı (761/1360). Bu sayede Ebû Sâlim'in sır kâtibi olan meşhur tarihçi, sosyolog ve devlet adamı İbn Haldûn ile Endülüslü mütefekkir, ilim ve devlet adamı Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Merînî sarayında bir araya geldiler.[17]

Ebû Salim 761 (1360) yılında Mağrib-i Evsat'ta gerçekleştirdiği harekâttan olumlu netice alamadı ve Abdülvâdîler'in toprakları Merînî hâkimiyetinden çıktı. Bu sırada ülkenin güneyi Merakeş'te yönetim Ömer el-Hintâtî'nin eline geçti. Sicilmâse de Ma'kil Araplarının desteğiyle bir Merînî emîre itaat etti. Devletin zayıflığından faydalanan Vezir Ömer b.Abdullah el-Fûdûdî, Hıristiyan birliklerin komutanı Garcia fils d'Anatole ile işbirliği yapıp, Ebû Salim'i öldürttü ve onun yerine Ebü'l-Hasan Ali'nin soyundan aklî dengesi bozuk Ebû Âmir Taşfin el-Müvesves'i sultan ilan ettirdi (Zilkade 762/ Eylül 1361). Daha sonra isyan ortağı Hıristiyan komutanı da ortadan kaldırmaktan çekinmedi. Garcia'nın öldürülmesi Hıristiyan askerlerden kurtulmak isteyen ve ülkedeki sıkıntıları onlara bağlayan bazı grupları harekete geçirdi. Onlar Hıristiyan askerlere hücum ederek pek çoğunu öldürdüler. Bu durumun ülkede isyanlara neden olacağından çekinen Vezir Ömer b.Abdullah el-Fûdûdî, Ebû Âmir Taşfin'i tahttan indirterek Ebû Zeyyân II.Muhammed b.Ebû Abdurrahman'ı (763-767/1361-1366) sultan ilan etti. Bütün yetkiler yine kendi elindeydi.

Ebû Zeyyân, Vezir Ömer b.Abdullah el-Fûdûdî tahakkümünden kurtulmanın yollarını ararken daha çabuk davranan vezir sultanı boğdurdu ve nüfûz altında tutabileceğini zannettiği on yedi yaşındaki Ebû Fâris Abdülazîz b.Ebü'l-Hassan'ın

[17] İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.300-305; Yiğit, s.197-201; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.IV, s.7; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c. II/3, s.55-56; Lugan, s.129; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta, nşr.* M. Abdullah İnân (Kahire 1393·98/1973-78), c.IV, s.438-640; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, *nşr. İhsan Abbas* (Beyrut 1388/1968), c.V, s.7-605; C. F. Seybold, "İbnülhatib", *İslam Ansiklopedisi* (İA), *c.* V/2, s. 857-858

(767-774/1366-1372) tahtta geçmesini sağladı. Ancak devlet işlerini doğrudan vezirinin yürütmesine tahammül edemeyen Ebû Fâris onu öldürttü. Ülkede birliği yeniden kurmak ve devletine dış politikada saygınlık kazandırmak için harekete geçti. Nasrî (Gırnata) ve Aragon hükümdarlarıyla barış ve dostluk antlaşması imzaladı (768/1367). İmzalanan bu sulh taraflara karşılıklı ticaret ve seyahat serbestliği, düşman ülkelere yardım yasağı ve ayrıca Aragon ülkesindeki müdeccenlere hicret serbestliği şartlarını taşımaktaydı.[18]

Bu dönemde Nasrî (Gırnata) ordusu karadan, Merînî donanması denizden hareket ederek Hıristiyanların eline geçmiş olan Cezîretülhadrâ'yı (Algesiras) geri aldılar. Ebû Fâris daha sonra Tilimsân (Tlemsen) üzerine yürüdü ve 772 (1370) yılında şehre girip hâkimiyet kurdu. Zor durumda kalan Abdülvâdî sultanı II.Ebû Hammu ise çöle kaçtı.

Merînîler'e yeniden güç ve kuvvet kazandıran Ebû Faris, Fas'a dönerken yolda vefat etti (774/1372-73). Ebû Faris'in ölümünü öğrenen veziri Ebû Bekir b.Gâi, onun çocuk yaştaki oğlu Ebû Zeyyan III.Muhammmed Saîd'i (774-776/1372-1374) sultan ilan etti. Bu sırada ülkede istikrar tekrar kayboldu. Veraset sisteminin tabii sonucu olarak, ehliyetsiz kimselerin hatta çocukların hükümdarlığa çıkarılması ve haris devlet ricalinin elinde oyuncak haline gelmesi, devleti yeni bir krize sürükledi.

Vezirlerin nüfûzuna Abdülvadîler'i destekleyen Nasrî (Gırnata) sultanlarının müdahaleleri eklendi. Nitekim Nasrî (Gırnata) Sultanı V.Muhammed, Merînî ailesine mensup kumandanların idaresinde görev yapan ve Endülüs cihadlarında büyük hizmetleri görülen "şeyhu'l-ğuzât"lık" müessesesini ortadan kaldırdı. Gırnata'daki gaziler ve Mağribli gönüllülerden oluşan birlikleri dağıttı.

Nasrî (Gırnata) Sultanı V.Muhammed, diğer taraftan Merînîler'in Sebte valisi Muhammed b.Osman ile de anlaşma yaptı. Bu anlaşmanın üç temel şartı; Endülüs'te Merînîler'e ait Cebelitârık (Cibraltar) şehrinin Nasrî (Gırnata) sultanlığına devredilmesi, Merînî hükümdarlarının çocuklarının tamamının Gırnata sarayına gönderilmeleri ve siyasî mülteci İbnü'l-Hatîb'in kendisine teslimi idi. Sebte valisi ise vezir olacaktı. Neticede Nasrî Sultanı V. Muhammed, Sebte valisi Muhammed b.Osman'ın yardımıyla çocuk yaştaki Sultan Ebû Zeyyân'ın yerine Ebü'l-Abbas

[18] Yiğit, s.201-204; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII,s.319-323; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3, s.55-56; Cambon, s.39; Levi-Provençal, *Les Historiens des chorfa,* (Paris 1922), s.23

Müdeccenler: Sözlükte "bir mekâna yerleşip kalmak, alışmak, uyum sağlamak" anlamına gelen decn kökünden türeyen müdeccen kelimesi "bulunduğu mekâna yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış" manasında olup XV. yüzyıldan itibaren İspanyollar'ın geri aldığı Endülüs şehirlerinde antlaşmalar çerçevesinde Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya devam eden Müslümanlar için kullanılmış bir tabirdir. Bazı Arapça kaynaklarla Osmanlı arşiv belgelerinde müdeccel şeklinde görülür, kelime mudejar biçiminde İspanyolca'ya da girmiştir. (Mehmet Özdemir, "Müdeccenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), s.XXXI, s.465)

Ahmed'in (776-786/1374-1384) Merînî tahtına oturmasını sağladı (776/1374). Yapılan anlaşma gereği, Cebelitârık'ın Gırnata sultanlığına devri Merînîler'in Endülüs'teki varlığını kesin olarak sona erdirmiş oldu.

Ebü'l-Abbas Ahmed tahtta çıktığında Merînî toprakları fiilen iki hükümdar arasında paylaşılmış durumaydı. Fas'ta Ebu'l-Abbas Ahmed, Merakeş'te Nasrî (Gırnata) sultanının desteklediği Abdurrahman b.Ebû Yeflûsen (Yağlusen) hüküm sürüyordu. 784 (1382) yılında, Ebü'l-Abbas, Abdurrahman'ı ortadan kaldırıp ülkede tekrar birliği sağladı ve bu başarısını Abdülvâdî hükümdarı II.Ebû Hammû'nun başşehri Tilimsân'ı (Tlemsen) ele geçirerek devam ettirdi.[19]

Bu sırada Sultan Ebü'l-Abbas Ahmed üzerindeki kontrolünü kaybetmekten korkan Nasrî (Gırnata) sultanı, Merînîler'i yeni bir taht kavgasına soktu. Sarayında ikamet etmekle olan Merînî hanedanından Mûsâ b.Ebû İnân'ı emrine verdiği birlikle Mağrib-i Aksâ'ya gönderdi.

786 (1384) yılında Sebte'de karaya çıkan Mûsâ b.Ebû İnân, şehri ele geçirip hâmisi Nasrî (Gırnata) sultanının hâkimiyetine devrettiğini açıkladıktan sonra Fas şehrine girdi. Bu sırada Tilimsân'da (Tlemsen) bulunan Sultan Ebü'l-Abbas Ahmed başşehrine hareket etti. Komutanlarının ve askerinin büyük bir bölümünün Mûsâ b.Ebû İnân tarafına katılması üzerine Tâze'ye (Tâzâ) çekilmek zorunda kaldı. Neticede Nasrî (Gırnata) sultanının desteğiyle, Mûsâ b.Ebû İnan el-Mütevekkil (786-788/1384-1386) Merînî tahtına çıktı. Fakat yönetim Vezir Mes'ud b.Rahhû b. Mâsây'ın elindeydi. Kısa bir süre sonra beş yaşındaki Ebû Zeyyân IV.Muhammed, "Müntasır-Billâh" unvanı verilerek sultan ilan edildi (788/1386). Ebû Zeyyân ancak kırk üç gün tahtta kalabildi.

Bu defa Vezir Mesud b.Rahhû, onun ardından üzerinde daha kolay nüfûz kurabileceği Ebû Zeyyân V. Muhammed b. Ebü'l-Fazl'ı sultan ilan etti. Fakat bir müddet sonra Gırnata sarayında tutulan eski sultan Ebu'l-Abbas II.Ahmed (789-796/13871393) Mağrib-i Aksâ'ya gelerek Fas şehrinde ikinci defa tahtta çıktı (789/1387).

Ebü'l-Abbas, Vezir Mes'ud b.Rahû'yu öldürterek yönetimin dizginlerini bütünüyle kendi eline aldıktan sonra bölgede hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştı. Abdülvadîler Devleti'nde başlayan iç savaşta II.Ebû Taşfin'i destekledi. Onun desteğiyle Tilimsân'ı (Tlemsen) alan Ebû Taşfin, Merînî hâkimiyetini tanıyıp yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Ülkesini vezirlerin istibdadından ve Sebte'yi terketmek durumunda kaldığı Nasrî (Gırnata) sultanlığının baskısından kurtaran Ebü'l-Abbas devletinin çöküşünü geçici olarak durdurmayı başardı. Onun 796 (1393-94) yılında ölümünden sonra dört oğlu peş peşe sultan oldular.

---

[19] Lugan, s.129; Yiğit, s.205-208; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, c.328,336-341,346,379; Abdülvehhâb b.Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'Arabî,* (Rabat 1398/1978), c.II,51-52; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3, s.56-57

Önce Abdülaziz b.Ahmed (796-799/1393-94-1396-97) tahta çıktı. Tilimsân (Tlemsen) ve civarını itaat altına almayı başardı. Üç yıl süren saltanatının sonunda Fas'ta öldü. Yerine kardeşi Ebû Âmir Abdullah geçti. Vezirlerin nüfûzundan kurtulamayan Abdullah'ın vefatından sonra (800/1398) Fas'ta Ebû Saîd III. Osman'a (800-823/1398-1420) biat edildi. O sırada on altı yaşında olan Ebû Saîd yönetiminde etkili olamadı. Yönetim, vezir ve hâcibin ellerindeydi. Zamanla hâciblik vezirliğin önüne geçti. Ülkenin sınırları korunamaz hale geldi. Tilimsân'ı (Tlemsen) istila eden Hafsî sultanı Fas üzerine yürüdü. Zor durumda kalan Ebû Saîd, Hafsî hâkimiyetini kabul ettiğini bildirerek sulh istedi (812/1409). Böylece Merînîler, Hafsîler'e bağlanıp istiklallerini kaybetmiş oluyorlardı. Siyasî hâkimiyetlerini kaybetmekle de kalmadılar, bir süre sonra, önemli toprak kaybına uğradılar. [20]

Aslında bu dönemde Batıda, siyasî iktisadî ve sosyal hayatta yeni gelişmelerle birlikte, Portekiz ve İspanya coğrafi keşifler dönemine girmişti.[21] Bu gelişmelerin de etkisiyle Mağrib-i Aksâ (Fas) sahilleri Hıristiyanların taarruzuna maruz kalmıştı. 659 (1260) yılında Kastilyalılar Ramazan Bayramı'ndan faydalanarak Selâ (Salé) limanına hücum edip şehri talan etmişlerdi. 669 (1269) yılında bu defa Arâiş (el-Arayiş, Larache) ve Tichemmes'e saldırıp erkekleri öldürmüşler ve kadınları ele geçirip bölgeyi yağmalamışlardı. 801 (1399) yılında Kastilya Kralı III.Henri, Tıtvân'ı (Tetuan) zapt etmişti. Halkın yarısı kılıçtan geçirilmiş, diğer yarısı ise esir alınıp İspanya'ya götürülmüştü. Nihayet 818 (1415) yılında Sebte (Ceuta)[22], altın, köle ve baharat yolu ticaretini eline geçirmeyi hedefleyen Portekiz Kralı I.Jean tarafından işgal edildi. Sebte'nin düşüşü Mağrib ve Endülüs'te büyük bir kızgınlık ve öfkeyle karşılandı. Özellikle Hıristiyanlara karşı cihad hareketinde en önemli insan kaynağından mahrum kalacak olan Endülüs Müslümanları için bu kayıp ölümcül bir darbe niteliği taşımaktaydı.[23]

---

[20] İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.351-362; Yiğit, s. 211-212

[21] Batıda siyasî, içtimaî vb. alanlarda değişiklikler olurken, Batı İslâm dünyasında pek değişim yoktu. Murâbıtlar Devleti'nden beri XIV. asra kadar devlet kabilelerden sağlanan askerlere istinat ederdi. Bu bir bakıma devletin ait olduğu kabileye, diğer kabilelerin akrabalık bağlarıyla bağlılığı anlamına geliyordu. Devlete hâkim olan kabile her şeye egemendi. Diğer kabilelere ise ikinci derecede görevler tevdî edilirdi. Uzak bölgelerde savaşmak gibi zor meşguliyetlerde bu kabilelerin ne fikirleri ne de payları olmazdı. Bunun sonucu muktedir bir sultanın elinde güçlü olan devletin, zayıf bir emîrin elinde nizamı bozulurdu. Fakat Batıda X.yüzyılda her ülkede bir hanedana (aileye) istinat eden devlet yapısı vardı, ama bunun yanında bu aileyle birlikte sarayda etkili olabilecek soylular (toprak sahipleri) mevcuttu. Ayrıca Kilise son derece etkili durumdaydı. Bu nedenle İspanya'da "Reconquista" (Yeniden fetih- Geri alış) hareketi başladı. Bu hareketle varılmak istenen hedef; Müslümanların eline geçen Hıristiyan topraklarını tekrar geri almaktı. (Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c. II/3,s.59)

[22] Portekizliler Sebte'nin işgalinde hileye başvurdular. Askerlerini her sandıkta dört savaşçı olmak üzere tüccar sandıkları içerisinde şehre soktular. Gözcülerin dikkatsizliğinden faydalan askerler sandıklarından çıkarak Müslümanlar uyanmadan şehri istila ettiler. (Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3,s.64)

[23] Hıristiyan dünyasında Müslümanlara karşı papaların öncülüğünde yürütülen Haçlı seferi fikrine en yatkın devletlerden birisi Portekiz idi. Bir yandan Kastilya, diğer yandan Portekiz Mağrib'e saldırılarını

Sultan Ebû Saîd, Nasrî (Gırnata) sultanıyla ittifak kurup şehri geri almaya teşebbüs etti. Fakat Portekizliler karşısında başarısız oldu. Diğer taraftan, Portekizliler Tanca'yı da ele geçirip Sebte'ye ilave etmek istediler. Bu amaçla büyük bir ordu gönderdiler. Fakat Müslümanlar bu defa onları büyük bir hezimete uğrattı.

Bu sırada Fas'ta isyan patlak verdi. İhanete uğrayan Ebû Saîd, 823 (1420) yılında veziri tarafından öldürüldü. Yerine geçen kardeşi Abdullah ise kısa bir süre sonra çıkan ayaklanma neticesinde ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine Merînîler'in son sultanı olan Ebû Muhammed II. Abdülhak b. Ebû Saîd tahta geçti (823/1420)

2.Son Merînî Hükümdarı Ebû Muhammed II. Abdülhak b. Ebû Saîd (823-869/1420-1465)

Ebû Muhammed II. Abdülhak b. Ebû Saîd'in saltanatı süre bakımından Merînî sultanları içinde en uzun süre olduğu gibi, sıkıntılar bakımından da en ağır dönem oldu. Ebû Muhammed Abdülhak devlet yönetimini hâcible vezirlerine bıraktı. Vezirlik Merînîler'in bir kolu olan Vattâsîler'e verildi. Bu vezirlerden Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b.Yahyâ b.Zeyyân el-Vattâsî yönetimi tamamıyla eline aldı ve önemli görevlere akrabalarını getirdi. Onun iş başına gelmesiyle ülkede iç savaş ve karışıklıklar başladı. Ebû Zekeriyyâ, Şaviyye Arapları'nın başlattığı isyanı bastırmak amacıyla sefere çıktığında bir Arap tarafından öldürüldü (852/1448).

Vattâsî ailesinin nüfûzunun gittikçe arttığını gören Sultan Ebû Muhammed Abdülhak, tahtını da ellerinden almalarından korkmaya başlamıştı. Bir fırsatını bulup 1462 yılında onların liderlerini şiddetle cezalandırdı. Fas'ta bulunanların çoğunu öldürttü. Belki O, tahtını kurtarmıştı, ama halkın sıkıntıları artarak devam ediyordu.[24]

XV. asrın başlarından beri, diğer Mağrib ülkeleri gibi Merînî Devleti de büyük bir iktisadi kriz yaşıyordu. Bu asrın ortasında doğuyu ve batıyı kasıp kavuran korkunç veba,[25] Mağrib'in tamamında etkili olmuş büyük insan ve mal kaybına yol açmıştı (1442). Kıtlıklar ve kuraklıklar, ülkeyi içtimaî ve iktisadî bunalıma sürüklemiş,

---

yoğunlaştıracaklardır. (Auguste Cour, *L'Etablissement des Dynasties des Chérifs au Maroc et leur rivalité contre les Turcs de la Regence d'Alger (1509-1830*), (Paris 1904),s.27)

[24] Lugan, s.129-133; Cour, s.23-25,30; Yiğit, s.213; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.IV, s.92; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c.II/3, s.65-66

[25] Lisanüddin İbnü'l-Hatîb'in "*Mukniatü's-sâil ani'l-maradi'l-hâil*" adlı eseri 1348 yılında vuku bulan korkunç vebayı anlatır. Bu defa veba, Avrupa'ya felaket getirmişti. Hıristiyanların hurafelerle izah etmeye çalıştığı bu hastalık, Müslümanlar tarafından muhakeme ile ele alınıyor, bulaşmanın hasta veya onun eşyalarıyla temas yoluyla olduğu açıklanıyordu. İsviçre ve Fransa'da hastalığın sebebi olarak görülen Museviler yakılırken, Belçikalı Doktor Simon de Covino, bütün kabahati, Zodyak takımyıldızının 14 derece altında, Jüpiter, Zühal ve Merih arasındaki büyük kavuşumuna bağlıyordu. Boccaccio ise, bu korkunç veba hakkında tuttuğu raporunda, hastalığı semavî cisimlerin tesirine bağlıyor ve insanların yaptıkları kötülükler yüzünden Tanrı tarafından cezalandırılması olarak izah ediyor, kurtuluş için halkı dini merasimlerde Allah'a tövbeye davet ediyordu. [İsmail Yiğit, *İslâm Tarihi*, c.IX,s.141 (Bu konuda bkz.Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi,s.*196 vd.; Hitti, *İslâm Tarihi,c.*II, s.915]

bu çöküntü siyasî hayatı da etkilemişti. Sebte'nin ardından, el-Kasrüssağir (862/1458) ve Tanca (869/1464-65) Portekizlilerin eline geçmiş,[26] daha da kötüsü bu iki şehrin halkı katliama tabi tutulmuştu. Halk Merînî yönetimden hiç memnun değildi. Sultan Ebû Muhammed Abdülhak'a karşı büyük bir öfke içinde bulunuyordu. Halkın kendisine kızgınlığını gören sultan, bu kızgınlığı daha da artıracak bir icraatta bulundu. Vattâsî ailesinden aldığı vezirlik görevine iki Yahudiyi getirdi. Bunlardan Harun sultanın mali işlerini üstlenmiş samimi danışmanıydı.[27] Ayrıca Yahudi tüccarlar sultana malî yardım da yapıyordu.

Vezirliğin Yahudilere verilmesinin ardından ülkedeki Yahudiler gövde gösterilerine başlayıp fukaha ve eşraf üzerinde baskı uyguladılar. Bu durum halkın öfkesini iyice artırdı. Rivayete göre, Yahudi vezirlerden birinin Müslüman bir kadını dövmesi bardağı taşıran son damla oldu. Kadının yardımına koşan halk Yahudileri öldürmeye başladı. Bu arada sultanın İmam Cezûlî'yi zehirleterek öldürttüğü şayiası da yayıldı.

Aslında Merînîler'in son devrini yaşadığı ve sultanların ülkede birlik ve beraberliği sağlayıp topraklarını savunamadığı bu dönemde ülkenin sahillerine yönelik Hıristiyanların saldırıları giderek yoğunlaşmıştı. Bu durumda Hıristiyanlara karşı oluşan direniş hareketlerini kabileleri yönlendiren tarikat şeyhleri, murâbıtlar ve şerifler üstlenmişti. Ayrıca zâviyeler önem kazanırken şeriflere de saygı gösterilmekteydi. Neticede halk Ehl-i Beyt'e mensup İdrîsî Şerifleri sülalesinden Ebû Abdullah Ali b.Muhammed el-Hafid'e sultan olarak biat etti. Son Merînî sultanı Abdülhak, şerif Ebû Abdullah el-Hafid'in emriyle Faslı bir grup asker tarafından öldürüldü (869/1465).

Böylece Merînî hânedanı, sarayda ortaya çıkan bir taht kavgasıyla değil de, şeriflerin idaresindeki halkın isyanıyla son buldu. Ancak Ebû Abdullah el-Hafid'in saltanatı fazla sürmedi. Vattasî ailesinden Muhammed b.Yahyâ eş-Şeyh (875-910/1472-1504) yaklaşık yedi yıl sonra iktidarı onun elinden aldı ve bölgeye Merînîler'in devamı olan Vattâsîler (1472-1554) hâkim oldu.[28]

---

[26] Mağrib'e yönelik bu saldırılara merkezî yönetim karşı koymaktan âciz kalınca mahallî dinî liderler harekete geçmiş, Fas, Rîf, Atlas ve Tafilalet bölgelerinden cihad arzusuyla koşuşan mücahidler Portekiz'in Tanca'ya (Tanger) gerçekleştirdiği yedi saldırıya karşı direnmişlerdir. Buna rağmen cesaretlerini yitirmeyen Portekizliler 1458'de Kasrüssağir'i, daha sonra da Tanca'yı işgal etmiştir. (Cour, s.32)

[27] Harun dinî tarikatların ve murâbıtların vergilerden aldıkları paylarını azaltarak kendisini istenmeyen bir kişi haline dönüştürdü. Bunun sonucu kendisine karşı hoşnutsuzluklar arttı. İsyan eden halk, Sultan, Sebte (Ceuta) limanında bulunan Portekizlilerle karşılaşmak üzere gittiğinde Harun'la birlikte çok sayıda Yahudiyi öldürdü. (Lugan, s.133)

[28] Cambon, s.36-50; C.A.Julien, *Histoire de l'Afrique Blanche des origines à 1945*, (Paris 1976),s.19,97-100,104-105; a.mlf., H*istoire de l'Afrique du Nord: Tunisie, Algérie, Maroc de la conquête Arabe à 1830*, (Paris 1980), s.118,132-146,154-198; Abdülkerim Kerîm (Kureyyim), *el-Mağrib fi ahdi'd-devleti's-Sa'diyye,* (Rabat 1389/1978), s.6-8,28-

III. MERÎNÎLER'İN DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

Netice itibariyle bugünkü Fas'ın coğrafi ve millî bütünlüğünü belirleyen siyasi oluşumların ve fikirlerin başlangıcı Merînîler hanedanı dönemine aittir. Merînîler, Murâbıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde olduğu gibi Mağrib'in tamamında hâkimiyet kurmayı, özellikle askerî alanda güçlenerek Endülüs'teki cihad harekâtında varlık göstermeyi amaçlamışlar, bunu gerçekleştirmek için başta sınır komşuları olmak üzere pek çok devletle siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır.

1-Merînîler ile Memlükler Arasındaki İlişkiler

Memlük Sultanlığı ile dostluk temeli üzerine kurulan iyi ilişkiler hac kafileleri sayesinde gelişmiş, ilk Hac kafilesi 703 (1303) yılında yola çıkmıştır. Hac trafiği, aynı zamanda iktisadî ilişkilerin canlamasına katkıda bulunmuştur.

Hac kafileleri, yanlarında kendi ülkelerinin kıymetli eşya ve mallarını götürerek uğradıkları merkezlerde satıyorlardı. Hac dönüşünde de Hicaz ve Mısır'ın kıymetli eşyalarını getiriyorlardı. Bu durum, iki ülke ticaret erbabının karşılıklı olarak en meşhur ihraç mallarını tanımalarına zemin hazırlıyordu. Sultanlar arasındaki hediyeleşmelerin bu ticarî faaliyetlerde etkisi vardı. Nitekim bu sayede Mağrib atlarını tanıyan Sultan Berkuk'un, Merînî sultanı Ebü'l-Abbas'a müracaat ederek, Fas'tan çok sayıda at almak istediği bildirilmektedir.

İki Müslüman ülke arasındaki kültürel ilişkiler siyasî ve iktisadî münasebetlere göre çok daha canlıydı. Doğu İslâm dünyasından Fas'taki Irak'lı şeriflerin atası Şerif Muhammed el-Hadi b. Ebi'l-Kasım, Medine fakihi İbn Ferhun, Mekke fakihlerinden Ebû Abdullah b. Abdülvâfî gibi âlimler Mağrib'e gitmişler; İbn Merzûk gibi, Merînî âlimleri de başta Mısır ve Suriye olmak üzere diğer İslam muhitlerine giderek zamanın meşhur âlimlerinden istifade etmişlerdir.[29]

2. Merînîler ile Mali Devleti Arasındaki İlişkiler

Merînîler, Batı Sudan'da hüküm süren Mali Devleti ile de dostane münasebetler kurdular. Mali Devleti'nin diğer ülkelerle ulaşım güçlüğü vardı. Buna

---

29; Robert Montagne, *Les Berberes et le Makhzen dans le sud du Maroc,* (Paris 1930),s.70-83; Georges Marçais, *La Berbérie Musulmane et l'Orient au Moyen Age*,(Paris 1946),s. 233-235,278-284,291-304; a.mlf., *L'Art Musulman,s.*126-141; a.mlf.,"*Merînîler*", İA, c.VII,s.763-766; Abdelhamid Benachenhou, *Connaissance du Maghreb; notions d'ethnographie d'histoire et de sociolagie, (*Alger 1971),s. 85,105,138-140; Jean Brignon ve dğr., *Histoire du Maroc, (*Casablanca 1966),s. 133-174; Drague, s.39-51; J.Sauvaget, *a.g.e.,* 47-49,53; G.Yver. "al-Maghrib",Eİ(Fr.),c.VI,s.1180; Lévi-Provençal-G.S.Colin, "*Fas*",İA,c.IV,s.486-496,504-508; Mehmed Özdemir, "*Endülüs"* DİA,c.XI,s.211-225; Pierre de Cénival, *"Merakeş"* İA,c.VII,s.741; Maya Shatzmiller, "*Marinides"* Eİ² (Fr.),c.VI,s.556-559; Cour, s.37-38; Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, c.V,s.332-337; Yiğit, s.214; Munis, *Tarihü'l-Mağrib*, c. II/3,s.67-68

[29] İbn Haldûn, *el-İber, c.*VII, s.265; Yiğit, s.221-223; Selâvi, *el-İstiksâ,* c.IV, *s.*77; Muhammed İsa el-Harîrî, *Tarihü'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merînî,* (Kuveyt 1405/1985), s.210; Necib Zebîb, *el-Mevsû'atü'l-'âmme li- târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, (Beyrut 1415/1995), c.III, s.271; Muhammed el-Menûni, *Varakat ani'l-hadarati'l-Mağribiyye fi asri Benî Merîn*, Rabat 1979, s.167-226

karşılık, Merînî ülkesiyle bu ülke iki büyük yolla birbirine bağlanıyordu. Bu iki ticari yolunun mevcudiyeti, tabii olarak, iki devlet arasındaki ilişkileri müspet yönde etkiliyordu. Diğer taraftan Batı Sudan'da İslamiyet'in yayılması, bu ilişkiyi daha da kuvvetlendirmekteydi.

İki devlet arasında kurulan siyasî ilişkilere ait ilk bilgiler ise Ebü'l-Hasan dönemine aittir. İbn Haldûn, Mali Sultanı Mansa Musa'nın (1312-1337), Mağrib-i Evsat'ı ele geçiren Ebü'l-Hasan'ı tebrik için bir heyet gönderdiğini bildirmektedir. Muhteşem bir devlet töreniyle bu heyeti karşılayan Ebü'l-Hasan, güç ve kuvvetini aksettiren bir elçilik heyeti ve önemli hediyelerle buna karşılık vermiştir. İbn Battûta, Mali'de, Ebü'l-Hasan'in vefatı münasebetiyle yapılan resmî taziye merasimine katılmış ve Seyahatnamesinde bu merasim hakkında bilgi vermiştir. Meşhur seyyah, Mali'ye Ebû İnân zamanında da gitmiştir.

İki ülke arasında kurulan bu dostane münasebetler, Mali devlet teşkilatının kurulmasında Merînî devlet teşkilatının örnek alınmasını sağladığı gibi ticarî ilişkilerin, yoğunlaşmasında da etkili olmuştur. Mansa Musa ile birlikte Kuzey Afrika'nın Batı Sudan kesiminde önemli bir siyasi güç olarak tarih sahnesine çıkan Mali, ülkelerarası iktisadî hayatta da varlığını hissettirmiştir. Onunla birlikte, Kuzey Afrika haritalarında ilk defa Batı Sudan'ın sınırları belirlenmiş ve bu haritalarda büyük Mali Devleti'ne zencilerin hâkim olduğu bildirilmiştir. Bunlara ilave olarak Mali, bilhassa Mağrib İslâm dünyasının önemli bir parçası haline gelmiştir.

Mali ile kurulan ticarî münasebet çerçevesinde, Merînî ülkesinden tuzun yanında, yünlü, pamuklu ve keten dokumalar, çanak, çömlek ve cam kaplar taşıyan Merînî kervanları, dönüşlerinde Mali'den altın, deri ve fildişi yükleri ile dönmüşlerdir.

Ayrıca iki ülke arasında kültürel ilişkilerde bu dönemde gelişmiştir. Âlimler ticaret erbabıyla Mali'ye giderek İslâmiyet'i yaymak için gayret sarf etmişlerdir. Onların üstün gayretleri neticesinde bölgede hem İslâm dini yayılmış, hem de Arap dili öğrenilmiştir. Nitekim bizzat Mansa Musa'nın Arapça'yı çok iyi bildiği ve İslâm kültürüne vakıf olduğu bildirilmektedir.

Nitekim Mansa Musa, ülkesine sığınan Endülüs Müslümanlarına da kucak açmıştı. Onların arasında büyük âlimler bulunuyordu. Bu yüzdendir ki, İspanya'nın İslâmiyeti kaybetmesine karşılık, Kara Afrika'sının İslâm ile tanıştığı söylenmiştir. Endülüs'ten veya Mağrib'ten gelen bu âlimler Mali sultanlarının iltifat ve ikramlarına nail olmuşlar ve kendilerine büyük değer verilmiştir. Çoğu Malikî olan bu âlimler sayesinde, Mali'de bu mezhep yayılmıştır. Ülkede İslâmi eğitim ve öğretim son derece

kuvvet kazanmış ve hâkim olmuştur. Arapça da devletin resmî dili olarak kabul edilmiş ve hâkim dil haline gelmiştir.[30]

3. Merînîler ile Nasrî (Gırnata) Sultanlığı Arasındaki İlişkiler

Merînîler'in Endülüs'te hüküm süren Nasrî (Gırnata) Devleti ile kurduğu ilişkiler tek bir çizgide gelişmemiş; çoğu zaman karşılıklı dostluk ve dayanışma içinde olan bu münasebetler bazen gergin bir hal almıştır.

Aslında Endülüs'te Emeviler zamanından beri sürdürülmekte olan cihad faaliyetinin kendi omuzlarına kaldığı inancına sahip olan Merînîler kuruldukları yıllardan itibaren, Müslüman Endülüs'ün tek vârisi olarak ayakta kalan son Müslüman devlet Nasrî (Gırnata-Benî Ahmer) Sultanlığı ile yoğun siyasî ilişkiye girdiler. Endülüs'teki İslâm varlığına son vermeye çalışan Hıristiyan devletlerine karşı başlattıkları cihadı gelenek haline getirdiler. Nasrî (Gırnata) Sultanlığı ile anlaşarak Endülüs topraklarında kendilerine tahsis edilen sahil bölgelerinde önemli bir askerî kuvvet bulundurmak yanında, ordularının başında cihad için defalarca Endülüs'e geçtiler. Çoğu kere Nasrî kuvvetleri de yanlarında olduğu halde, Portekiz, Kastilya ve Aragon devletlerine karşı savaştılar.

Zaten Endülüs'teki Müslüman varlığına son vermek için harekete geçen Hıristiyan devletlerin karşısında kaderiyle başbaşa kalan Nasrîler (Gırnata Beni Ahmer Devleti), kendisine yardımcı olarak sadece Merînîler'i bulmuştu. Doğu İslâm dünyası, Moğol istilasına maruz kalmış ve önemli güç kaybına uğramıştı. Bu yüzden Endülüs Müslümanlarının yardımına koşması mümkün değildi. Kuzey Afrika İslam devletlerinden Hafsîler ve Abdülvâdîler'in ise Endülüs'te cihad edecek kuvvetli bir askeri teşkilatları bulunmuyordu. Ayrıca onların Endülüs'te cihad siyasetleri de yoktu. Bu gerçeği gören ve Merînîler'in askeri gücünü bilen Nasrî (Beni Ahmer) sultanları, kendilerini tarihten silmek için işbirliği yapan Hıristiyanlara karşı onların yardımına başvurdular.

Buna rağmen Nasrî (Beni Ahmer) sultanları, kendilerine yardımcı olan Merînîler'in güç ve kuvvetlerinin artmasını, kendi tahtları için bir tehlike olarak görüyorlardı. Benî Eşkilûle ve İbn Ebi'l-Ala aileleri gibi Nasrî (Gırnata) sultanına muhalif nüfûzlu bazı ailelerin Merînî sultanları tarafından desteklenmesi veya Endülüs'te bulunan Merînî askerî birliklerinin durumu da, ilişkileri hassas hale getiren bir etmendi. Zaman zaman ortaya çıkan bu gerginlikler iki Müslüman ülke arasındaki ilişkileri donduruyordu.

Nitekim Merînî sultanı Ebû Yûsuf Yakub el-Mansur, Endülüs'e birinci seferinde, Eşkilûle ailesinden olan Malaga ve Vadi-Aş valisi ile Gırnata sultanı arasında çıkan ihtilaf yüzünden, cihad faaliyetinde yalnız kalmış, Gırnata sultanı

---

[30] İbn Haldûn, *el-İber, c.*VII, s.266,310; Yiğit, s.165-168, 228-229; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nuzzar,* (Mısır, h. 1322), c.II, s.195-200 167; Seyyid Abdülaziz Salim, *el-Mağribü'l-kebîr fi'l-asri'l-İslâmî,* (Beyrut 1981), c.II, s.573; Harirî, *Tarihü'l-Mağrib,* s.225; Zebîb, *Mevsû'at, c.*III,s.305

kendisini desteklemekten vazgeçmişti. Ebû Yûsuf Yakub el-Mansur, ikinci Endülüs seferinde, II.Muhammed'in desteğini sağlamış ve müttefik orduların başında Kastilyalılar'ı mağlup etmişti. Hıristiyanların barış istemesi üzerine, kendisinin misafir olduğunu, barış işini ev sahibi II. Muhammed'e bıraktığını söylemişti; hatta ele geçirdiği ganimetleri de ona bırakmak nezaketinde bulunmuştu.

Dördüncü Endülüs seferinde de, iki Müslüman ülke askerleri aynı safta savaştılar. Zaten Merînî sultanları çoğu zaman ordularıyla Endülüs'e geçerek bu cihadı bizzat kendileri yürütmüşlerdi. Ayrıca Endülüs'ün güneybatı sahilindeki Ronda, Vadi Aş, Tarif ve el-Ceziretü'l-hadrâ (Algesiras) Merînî hâkimiyeti altında bulunuyordu.

Bununla birlikte Nasrî (Gırnata) sultanlığı zaman zaman İslâm kardeşliği yerine Merînîler'e karşı Hıristiyanlarla yardımlaştı ve onlara stratejik önemi haiz yerleri verdi. Hatta bazen Merînîler'in saltanat kavgalarına müdahale ederek hâciblerin ve vezirlerin elinde oyuncak olmuş sultanların azl ve tayininde Kastilyalılar'ın Magrib'e uzanan eli oldular.[31]

4-Merînîler ile İspanya Hıristiyan Devletleri Arasındaki İlişkiler

Merînîler'le İspanya'daki Hıristiyan devletleri arasındaki siyasî ilişkiler düşmanlık temeli üzerine oturmaktadır. Hıristiyanlar Endülüs'teki Müslüman varlığına son vermek için başlattıkları "Reconquista" (istirdat-yeniden fetih) hareketinde karşılarında en önemli askerî güç olarak Merînîler'i buldular.

İspanya Hıristiyan devletleriyle savaş hali, zaman zaman yapılan sulh anlaşmalarıyla kesiliyordu. Bazen bu anlaşmalarda Gırnata Benî Ahmer Devleti de üçüncü bir taraf olarak yer alıyordu. Sulh anlaşması metinlerinde, karşılıklı ticaret, kara ve deniz trafiği serbestliği ile ilgili maddeler de bulunuyordu.

Merînî-Benî Ahmer ilişkilerinin bozulması, Merînîler'le Hıristiyan devletleri arasındaki ilişkileri de yakından etkilemiştir. Ülkelerinde Merînî nüfûzunun artmasından ve tahtlarını kaybetmekten korkan bazı Gırnata sultanları zaman zaman bu devletlerle ittifaka girmişlerdir. Dolayısıyla, II. Muhammed, Merînîler'e karşı Kastilya ve Aragon krallarıyla işbirliği yapmıştı. Bu nedenle, iki Müslüman devlet arasındaki gerginlikler, bazen de, Kastilya-Merînî; Aragon-Merînî yakınlaşmasına zemin hazırlıyordu.

Aslında Merînîler sürekli İspanya Hıristiyanlarıyla temas halindeydi. Kastilya ve Portekiz ile devamlı mücadele edilirken Aragon ile dostluğa önem veriliyordu. Çünkü Aragon, Merînîler'in Kastilya ve Portekiz'le yaptığı savaşlarda Merînîler'in yanında yer alıyordu. Hatta Gırnata ile olan ihtilaflar da bile Merînîler'i

[31] Yiğit, s.230-231; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.197

destekliyordu. Nitekim Ebû Yûsuf Yakup, Sebte'de çıkan isyanı bastırmak için 673 (1274) yılında Aragon'dan yardım istemişti. 1309'da Gırnata sultanı Sebte'yi ele geçirmek isteyince yine Aragon donanması Merînîler'in yanındaydı. Ebû İnân el-Merînî döneminde 758'de (1357) Aragon Krallığı arasında bağlılık antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Kastilya'ya karşı gerektiğinde dayanışma içinde olunacaktı.

Merînîler her ne kadar Endülüs Hıristiyanlarıyla savaşmışlarsa da bu dönemde onlarla ticarî, siyasî ve kültürel ilişikleri de sürdürmüşlerdir. Bilhassa İspanya ve Güney Avrupa'dan gelen öğrencilerin Fas'ta eğitim gördükleri bilinmektedir.[32]

IV.MERİNİLER'DE KÜLTÜR VE MEDENİYET

1.Merînîler'de Sosyal Hayat

Merînî toplumunu[33] sultanların mensup olduğu Zenâte kabileleri başta olmak üzere Berberî asıllı kimseler, Cüşem, Ma'kil ve Riyâh kabilelerine mensup Araplar,[34] Endülüs muhacirleri,[35] Hıristiyanlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Bu dönemde Endülüs'ten göç ederek Merînî ülkesine gelen muhacirler toplumun dinî, sosyal ve kültürel hayatında etkili oldular. Bunlar içinde, ilmi hayata katkıda bulunan âlimler, mimariye yeni unsurlar katan mimar, mühendis ve sanatkârlar bulunuyordu. Endülüs muhacirlerinin önemli bir kısmı da orduda okçu birliklerinde; denizcilikte mahir olanlar donanmada istihdam edildiler.

Halk içinde diğer bir grup, Murâbıtlar zamanından itibaren bölgedeki Oğuz Türkleri idi. Aslen Maveraünnehir'den gelen Türkler, Murâbıtlar ve daha sonra da halefleri Muvahhidler zamanında, askerî sınıf içinde, önemli bir unsur oldular ve varlıklarını Merînîler döneminde de sürdürdüler. Nitekim Ebü'l-Hasan zamanında Merînî ordusunda 1500 kişilik bir Türk süvari birliği görev yapıyordu.[36]

---

[32] Yiğit, s.235; Huseyin Munis, c.II/3,s.62-63; Abdullah İnan, *Nihayetü'l-Endelüs*,s.147; Zebîb, *c.* III,s.303

[33]İbrâhim Harekât, *Medhal ilâ tarihi'l-ictimâî ve'l-askerîy li ahdi Benî Merîn* (el-Bahsü'l-ilmî), (Rabat 1397/1977), Sayı: 27, s.91-100; a.mlf., *el-Mağrib abre't-târîh*, c.II, s.123-127; Muhammed el-Menûnî, "*Nüzumu'd-Devleti'l-Merîniyye*" , el-Bahsü'l-ilmî, (Rabat 1965), Sayı:2, s.251-257; Sayı:3, s.241-262

[34] Kabilelerin Araplaşması Muvahhidler döneminde belirginleşir. Kabileler Arap isimlerini kullanmaya başlar, hatta mekân adlarında da Araplaşma görülür.

[35] Mağrib, Muvahhidler hanedanlığından itibaren Endülüs'ten intikal eden hadaretten büyük pay almış ve hadaretle ilgili âdet ve itiyatlar buraya iyice yerleşmiştir. Zira Muvahhidler hanedanlığı Endülüs'teki illeri de istila etmiş ve ora halkından birçoğu, ister istemez buraya intikal etmişti. Bu sebeple, Mağrib yeteri kadar hadaretten ve bu hadaretin iyice yerleşmesinden nasip almıştı. Bunun büyük bir kısmı da Endülüs halkından (alınmış ve yayılmış)tı. Sonra Hıristiyanlar tarafından sürgün edilen doğu Endülüs halkı da İfrikiyye'ye intikal etti. Buradaki şehirlerde hadaret (ve kültür) eserleri bıraktılar. Bunun büyük bir kısmı da Tunus'ta idi. Burada (bu eserler ve kültürler), Mısır hadareti ve oranın âdetlerinden olmak üzere yolcuların naklettikleri şeylerle mecz oldu. Bu suretle Mağrib ve İfrikiyye hadaretten yeterince nasip almıştır. (İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc.Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, c.II, s.864)

[36]Yiğit, s.55: Menûnî, "*Nüzumu'd-Devleti'l-Merîniyye*", s.215

Merînî vatandaşı Hıristiyan Rumlar ve Yahudilerden[37] oluşan "Ehlü'z-zimme", toplumun diğer iki kesimini meydan getiriyordu. Çoğu zaman tüccar, papaz ya da asker olan Hıristiyanlar Sebte, Tanca (Tanger), Fas, Vehrân (Vahran, Oran), Tilimsân (Tlemsen), Bicâye, Kostantîne ve Tunus gibi şehirlerde meskûndular. Fâsülcedîde yakınındaki Mellâh mahallesi Hıristiyan Rumlara aitti. Merînî sultanları cihad dışı savaşlarda bu Hıristiyanları istihdam ediyorlardı Bu birlikler yine Hıristiyan olan kumandanlar tarafında yönetiliyordu.

Ülkenin yerli unsurlarından olup İspanya'dan göç edenlerle güçlenen Yahudiler ise ülkede her alanda varlıklarını göstermişler, vezirlik dâhil önemli devlet görevlerine getirilmişlerdir. Yahudilerin büyük bir kısmı Fas'ta, Hıristiyanlara ait mahallede Rumlar'la birlikte oturmaktaydı. Ayrıca Merakeş'te el-Mevâsîn Camii civarında bir Yahudi mahallesi bulunuyordu.

Merînî sultanları, ülkelerine gelen resmi heyetleri karşılamak maksadıyla tertip ettikleri törenlere, halkın da katılmalarını isterlerdi. Bu katılım, bir taraftan ülkelerinde birlik ve beraberliğin sergilenmesi, diğer taraftan da gelen heyetlere karşı sevgi ve dostluk gösterisi olarak değerlendirilirdi.

Sultanların sefere çıkışlarında da merasimler düzenlenirdi. Sultanın sefer kararını alması üzerine sabah namazından önce büyük davul çalınarak halka ilan edilirdi. Sabah namazını kılan sultan, okunan Kur'an ve Hadis'i dinledikten sonra yola çıkardı. "el-Alemü'l-Mansûr" denilen beyaz bayrak çekilir, kabileler yollarda sultanın geçişini izlerdi. Etrafında süvarileri olan sultan halkı selamlayarak yoluna devam ederdi.

Merînî sultanları Hz.Peygamberin doğumu nedeniyle düzenlenen Mevlid törenlerine itina gösterirlerdi. Sultan Ebû Yakub Yûsuf en-Nâsır, 1272 yılında, Mevlid-i Nebevî'nin (Peygamberimizin doğum günü) bütün ülkede bir bayram gibi kutlanmasını emretmişti. Bundan sonra, Mevlid-i Nebevî'ler dinî bir bayram olarak kutlanmıştır.[38]

---

[37]Ebû Yûsuf Yakub'un emriyle kurulan Fâsülcedîde adı verilen şehirde Yahudilere de özel bir mahalle ayrılmış, ancak binaların o dönemde tamamlanamaması sebebiyle bunların büyük bir kısmının yeni evlerine taşınması XV. yüzyılın başlarına kadar gecikmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren Endülüs'ten gelen sermaye ve meslek sahibi Yahudiler Fas'taki ticarî hayatta çok önemli rol oynamışlardır; hatta sarayın siyaseti üzerinde de etkili olmaya başlayarak bir zaman sonra bazı vezirlikler ve önemli mevkiler elde edip mutlak nüfûzlarıyla Merînîler'in idareden uzaklaştırılmasına yol açmışlardır. (İbrâhim Harekât, "*Fas*", DİA, c.XII, s.200)

[38] Yiğit, s.254-260; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.31,90; Harîrî, *Tarihü'l-Mağrib,* s.336; Pierre de Chénival, "*Merakeş"*, İA, c.VII, s.74

2. Merînîler'de Devlet Yönetimi

Merînîlerde yönetim şekli veraset ilkesini esas alan sultanlık idi. Ancak iki buçuk asır hükümran olan bu devletin yaklaşık son bir asrı vezirlerin nüfûzu altında geçti. Bununla birlikte, özellikle askeri meseleler, savaş ilânı, vergilerin toplanması, elçilerin görevlendirilmesi ve antlaşmaların akdedilmesi, Merînî kabile liderlerinden oluşan bir mecliste tartışılmasından sonra sultanın karar vermesiyle gerçekleşiyordu.

Veliahtlık, Merînîler'de önemli görevlerden biriydi. Sultan başşehirden ayrılınca veliaht onun nâibi olur ve zaman zaman orduya kumanda ederdi. Ancak 759'dan (1358) itibaren devlet idaresinde önemli bir yer işgal eden ve genel olarak askerî sınıftan seçilen vezirlerin etkisi arttı. Yönetimde sultanların rolü azaldığı gibi, veliahtlık da önemini yitirdi. Sultan ile yapılacak görüşmeleri düzenleyen hâcibler ise son dönemlerde vezirler gibi etkili oldular.

Resmi yazışmaların yürütüldüğü "Dîvânü'l-inşâ ve'l-alâme" ile birlikte Dîvânü'l-asker (Dîvânü'l-cünd), Dîvânü'l-harâc gibi divanlar yanında Nezâretü'l-mâristan, Nezâretü'l-mebânî ve Nezâretü'l-ahbâr ve'l-evkâf, Emânetü dâri's-sikketi'l-Merîniyye ve nakîbüleşrâflık devletin önemli müesseseleriydi. Ayrıca Muvahhidler'den sonra Mahzen (Hükümet) uygulaması Merînîler tarafından da sürdürülmüştür.

Ülkeyi valilerin yönettiği dokuz idarî bölgeye ayıran Merînîler, Sebte'nin idaresini stratejik konumu nedeniyle uzun süre Azefî ailesinin yönetimine bıraktılar. Endülüs'e gönderilecek birliklerin toplanma noktası olan bu şehir, Merînîler zamanında önemli hadiselere sahne oldu ve bir kaç defa el değiştirdi.

Adaletin sağlanmasına büyük önem veren Sultanlar adlî meselelerde "kâdi'l-cemâa" adı verilen başkadılarla istişareden sonra karar veriyor, askerlerle ilgili adlî konulara kazaskerler bakıyordu. En yüksek yargı organı olan Mezâlim Mahkemeleri'ne sultan, vezir ya da vekâleten bir kadı başkanlık ediyordu.

Merînî sultanları, başta geleneksel silahlar; kılıç, kalkan, mızrak, ok, zırh, mancınık, arrâde olmak üzere savaş araç ve gereçlerinin imâline büyük önem verdiler. Muhtemelen barut Mağrib'de ilk defa Merînîler tarafından kullanılmıştır.

Merînî ordusu, hanedanın mensubu bulunduğu Zenâte Berberîleri ana unsur olmak üzere, Cüşem, Ma'kil, Benî Âmir, Benî Câbir, Hult, Süveyd, Benî Sâlim ve Riyâh Arap kabileleri, Endülüslü askerler, Murâbıtlar zamanından beri ordularda görevlendirilen Türk (Oğuzlar-Guzlar) birlikleri, ayrıca karışıklıklar ve isyanların bastırılmasında kullanılan "hâmiyetü'l-ensâr" adı verilen Hıristiyan Rum birliklerinden oluşuyordu.[39]

---

[39] Selâvî, el-İstiksâ, c.IV,s.96; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib abre't-târîh*, c.II,s.99-117; a.mlf., *Medhal ilâ tarihi'l-ictimâî ve'l-askerîy li ahdi Benî Merîn* (el-Bahsü'l-ilmî), Rabat 1397/1977, Sayı: 27, s.91-100; Mennûnî, *"Nüzumu'd-devleti'l-Merîniyye"* Sayı: 2, s. 14,204-228; a.mlf., *Varakat*, s.79-113,259; Yiğit, s.236-244,249; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII,s.184,188,220,242-243,267; Zebîb, Mevsû'at, c.III, s.271; Hariri, *Tarihü'l-Mağrib*, s.270;

3. Merînîler'de Ekonomik Hayat

Merînî devletinin gelir kaynaklarını, zekât, cizye, gümrük vergileri, ganimet, darâib (diğer vergiler) ve müsadere malları oluşturmaktaydı. Sultanlar zekâtın her nev'inin devlet tarafından toplanması ve Âyet-i Kerîme'de (Tevbe Sûresi,60) belirtilen ilgili yerlere harcanması hususunda büyük bir titizlik göstermişlerdir. Mağrib topraklarını zekâta tabi öşrî arazi kabul eden Merînîler, bu topraklarda yetiştirilen tarım ürünlerinden öşür veya öşrün yarısı kadar vergi almışlardır.

Merînîler döneminde tarım, endüstri ve ticaret sektörü önemli ilerlemeler kaydetmiş özellikle Afrika ve Avrupa ile ticaret bir hayli gelişmişti. Tarımı geliştirmeyi amaçlayan sultanlar ekilebilir arazileri, vali, kumandan ve kadı gibi yüksek devlet adamlarına ve kabile reislerine iktâ olarak vermiştir. Hayvancılık bakımından zengin bir potansiyele sahip ülkenin sahilleri ve başlıca nehirleri çeşitli balıklarıyla meşhurdu.

Şehirlerde her meslek erbabına ait çarşılar bulunuyordu. Fas şehrinde, tüccarlar ve diğer misafirlerin ikameti için inşa edilen hanlar ve oteller iktisadî hayatta önemli bir yer tutuyordu. İç ve dış ticareti geliştirmek için gerekli önlemleri alan idareciler, aynı zamanda yollarda on iki mil aralıklarla yaptırdıkları binalar ile ulaşımı kolaylaştıracak esaslı düzenlemeler yapmıştı.

Önemli bir sanayi merkezi olan Fas şehrinde, kumaş dokuma atölyeleri, zeytinyağı ve sabun üretim yerleri, deri tabakhâneleri, kuyumcu dükkânları, cam atölyeleri, fırınlar, kireç ocakları, tuğla ve kâğıt imalâthaneleri bulunuyordu.

Sanayinin gelişmesi ve sinaî üretimin artışında, ülkede demir bakır, gümüş vb madenlerin bolluğunun etkisi vardı. Zengin ormanlara sahip olan ülkede Sebte ve Selâ gibi sahil şehirlerinde büyük tersaneler inşa edilmişti.

Hıristiyan ülkeleriyle ticaret, Sebte, Selâ başta olmak üzere Safi, Arzila (Asîle) ve Enfâ (Anfa) gibi liman şehirlerinden yapılıyordu. Merînîler, pamuk, karabiber, un, işlenmiş ipek, kâfur, tarçın, kumaş, yelken, gemi donanımı, halat, karanfil (baharat), maun, mücevher ithal edip; bakır, balmumu, pamuklu bez, mercan, yün, tuz, deri, şeker, hububat ve özellikle buğday ihraç ediyordu.

İhraç edilen ürünler arasında yer alan yünlü kumaşlar Avrupa'da Merînî malı olduğunu gösteren "Merinos" ismiyle meşhur olmuştu. Ayrıca ülkede deri

---

Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, c.V,s.266-273; Ebû İnân, *Asrü'l- Murâbitîn ve'l- Muvahhidîn fi'l- Mağrib ve'l- Endelüs,* (Kahire 1383/1964), s.616

Topçulukta barutun mucitleri Araplardır. Çinliler daha önceleri havai fişeklerde barutu kullanmaktaydılar. İngilizler Crécy'de kullandıkları top örneğini Mağriblilerden almışlardır. Merînîler topu 1342'de Portekiz kralı XI. Alphonse'a karşı Algésiras savunmasında kullanmışlardır. Bu savaşta hazır bulunan Derby ve Salisbury kontları bu keşfi Crécy toplarına taşıyanlardır. (Cambon,s.48)

Ebû Yûsuf Yakub Sicilmâse kuşatmasında (1273) top ve mancınık kullanmıştır. (Le Bon, s.366)

işlemeciliği gelişmiş, deri ürünleri Avrupa'da Mağrib'e nisbetle "Maroken" (Maroquinerie, Marokencilik) adıyla ün kazanmıştı.

Bu dönemde Siyah Afrika ile yapılan ticaret önemliydi. Batı Sudan'a yünlü, pamuklu ve keten dokumalar, çanak çömlek ve cam kaplar taşıyan Merînî kervanları Sicilmâse'ye tuz, fildişi, devekuşu tüyü, zamk, buhur, misk götürüyordu. Gine'den karabiber, akamber ve özellikle Batı Sudan'dan toz ya da külçe halinde altın getiriyorlardı. Ekonomide önem arzeden bu altın bolluğu sayesinde yüksek kalitede altın dinar kullanılmaktaydı.

Merînîlerde ilk defa Ebû Yûsuf Yakub, Muvahhidî dinarından farklı şekilde sikke bastırdı. Merînî sikkeleri altın ve gümüştendi. Ayrıca bakır paralarda mevcuttu. Altın, Batı Sudan'dan getirilirken gümüş, bakır, demir gibi madenler ülkede çıkarılıyordu. 1 altın dinar 60 dirhem değerindeydi. Azemmûr, Sebte, Sicilmâse, Fas, Merakeş, Bicâye (Bougie) ve Tunus'ta ayrıca Endülüs'te Tarif'te (Tarifa) altın sikke basan darphâneler bulunmaktaydı.[40]

4.Merînîler'de Eğitim ve Öğretim

Merînîler'in hâkimiyetinde Mağrib'de fikrî ve ilmî hayat parlak bir dönem yaşadı. Onlar Mağrib tarihinde ilk defa, medrese geleneğini ülkelerine taşıyarak başşehir Fas ve diğer şehirleri medreselerle donattılar. Özellikle sultanların ve devlet adamlarının ön ayak olduğu vakıflar sayesinde medreseler gelişti. Maliki fıkhı yaygınlaştırıldı. Karaviyyîn Camii önemli bir ilim merkezi haline geldi.

Endülüs'ten iltica eden âlimlere kucak açan Merînî sultanları ilim ve ilim adamlarına büyük değer verdiler. İçlerinde Ebû İnân gibi seçkin ulemâ ile ilmî tartışmalara katılabilecek seviyede ilim sahibi olan sultanlar mevcuttu. Bu sultanlar saraylarında yüksek seviyeli ilmî kongre niteliğini taşıyan ilim meclisleri toplayarak âlimlerden istifade ettiler. İbn Haldûn, Lisânüdddîn İbnü'l-Hatîb, Ebü'l-Kâsım İbn Rıdvan, İbnü'l-Hâc en-Nümeyrî, İbn Merzûk el-Hatîb, İbnü'l-Ahmer ve İbn Cüzeyy gibi meşhur âlimleri önemli devlet görevlerine getirdiler. Ebü'l-Hasan'ın himayesindeki âlimlerin sayısı hakkında verilen rakamlar dikkat çekicidir. Onun Tunus'tan Fas'a dönerken geçirdiği deniz kazası sırasında yanında 400 âlimin bulunduğu kaydedilmektedir.

Sultanlar, âlimleri kitap yazmaya teşvik etmişler, güzel buldukları eserlerin müelliflerini, cömertçe mükâfatlandırmışlardır. Birçok âlim Merînîler'le ilgili eser yazmış veya hükümdarlar adına eser kaleme almıştır. İbn Ebû Zer', Lisânüdddîn İbnü'l-Hatîb, İbn Merzûk el-Hatîb ve İbnü'l-Ahmer bunlar arasında sayılabilir.

---

[40] İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.211; Zebîb, *Mevsû'at, c.*III,s.289; Yiğit, s.247-254; Harîrî, *Tarihü'l-Mağrib,* s.294; Zebîb, *Mevsû'at, c.*III,s.283-289; Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, c.V, s.284-289; Harîrî, *Tarihü'l-Mağrib,* s.281-283

Ülkede medreselerin yanında cami, tekke ve ribâtlar da inşâ edilmiştir. Merînî sultanları ve devlet adamları kütüphane yaptırmaya ve çeşitli ilimlere dair ilmi eserleri buralarda toplamaya ve özellikle Hıristiyanların eline geçmiş kütüphanelerde kalan kitapları ülkelerine getirmeye önem vermişlerdir. Dolayısıyla sultanların sarayındaki kütüphane ülkenin en büyük kütüphanesiydi.[41]

Merîniler zamanında ülkede ilmî faaliyetlerde canlanma ve büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde tefsir, kırâat, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde Muhammed b.Yûsuf b.İmrân (ö.665/1257), Muhammed b. Ali el-Abîd el-Ensârî (ö.762/1362), Muhammed b.Muhammed el-Harrâz, İbn Berrî er-Ribâtî (ö.1333), Ebû Abdullah eş-Şerisî (ö.818/1415), Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Ensarî el-Kurtubî (v.730/1329), Meymûn el-Fahhâr, Ebü'l-Kasım es-Selevî, Muhammed b.Ali ed-Dukkâlî, Abdülmüheymin el-Hadramî, Muhammed b. Abdürrâzık el- Cezûlî, İbn Rüşeyd (ö.721/1321), Muhammed b. Saîd b. Muhammed b.Osman el-Endelûsî (ö.778/1376), Yahyâ b. Ahmed es-Serrâc (ö.805/1402), Muhammed b. Muhammed el-Makkarî (ö.750/1349), Ahmed b. Kâsım b. Abdurrahman el-Cüzâmî (ö.778/1376), İbn Mansur el-Mağrâvî, İbnü'l-Hâc el-Abderî, İbn İmran el-Abdûsî, Ebû Abdullah el-Hizemî, Muhammed b. Musa el-Halfâvî (ö.758/1356), Abdurrahman b. Affân el-Cezûlî; lugat ve nahiv alanında, İbnü'l-Bakkâl Muhammed b. Muhammed (ö.725/1324), Muhammed b.Mûsâ es-Selevî (ö.685/1286), Ali el-Mekkûdî (ö.807/1404) Muhammed b.Ali es-Sebtî, İbnü'l-Murahhal ve nahiv çalışmalarının temeli sayılan "el-Acurrûmiyye"nin sahibi İbn Acurrûm (ö.723/1323); tarih, coğrafya, astronomi ve matematik dallarında İbn Merzûk el-Hatîb, İbnü'l-Ahmer, İbn Abdülmelik, el-*Enîsü'l-mutrib*'in yazarı İbn Ebî Zer' (ö.724/1324), *el-Beyanü'l-muğrib*'in müellifi İbn İzârî, *Zehretü'l-âs fî binâ'i medineti Fâs'*ın sahibi Ebü'l-Hasan el-Ceznâî, *El-İber* ve *Mukaddime* isimli eserlerin sahibi ve İslâm âlemi için çok büyük önem arz eden büyük tarihçi ve sosyolog İbn Haldûn (ö.1406), İslâm medeniyeti sahasında telif edilen *Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'ıyye* adlı eserin müellifi Muhammed el-Huzâî (ö.789/1387), *Mil'ü'l-'aybe*'nin sahibi İbn Rüşeyd, *er-Rihletü'l-Mağribiyye*'nin yazarı Ebû Muhammed el-Abderî, *Tuhfetü'n-nüzzâr*'ın sahibi ve İslâm dünyasının büyük seyyahı İbn Battûta;[42] vakit tayini, mevsimler ve güneşin durumu hakkında bazı keşiflerin sahibi İbnü'l-Bennâ el-Adedî el-Merrâkuşî[43] (ö.723/1323), yaptığı usturlâbı sultan Ebü'l-Hasan'a

[41] Muhammed b.Şakrûn, *en-Nahdatül'l-edebiyye ve'l-fenniyye alâ ahdi Benî Merîn*, el-Bahsü'l-İlmî 1968-1969, sayı 13,s.33-37; Sayı,14,s.66-74; Abdülhâdi et-Tâzi, *c.*II,s.448-452; Yiğit, s.265-268; İbn Haldûn, *el-İber, c.*VII, s.210; İbnü'l-Kadi, *Cezvetü'l-İktibâs, s.*46; Zebîb, *Mevsû'at, c.*III, s.275; Cambon, s.49; Drague, s.42; Mevsûatü târîhi'l-Mağribi'l-Arabî, c.V, s.274-284; Menûni, *Varakat, s.*156-425

[42] Abdülhâdi et-Tâzi, c.II, s.447-448; A.Sait Aykut, "*İbn Battûta*", DİA, c.XIX, s.361- 368; İ. Kafesoğlu, "İbn Battûta", İA. *c.*V/2, s.708-711

[43] İbnü'l-Bennâ el-Merrâkûşî, 1256 yılında Merakeş'te doğdu; ailesi Gırnata (Granada) kökenlidir. Babası yapı ustası olduğundan "İbnü'l-Benna" künyesiyle, matematikteki şöhretinden dolayı da "Adedî" lakabıyla anılır. Öğrenimini bitirdikten sonra ders vermeye başlayan İbnü'l-Bennâ, Merînî sultanları ile

takdim eden ve usturlâbı ağırlığınca altınla mükafatlandırılan İbnü's-Sebil et-Teâlimî, yine usturlap sahibi Abdurrahman b.Muhammed el-Câdirî (ö.818/1415), Ali b.Ali b.Ömer el-Merrâkuşî (ö.1262), Ahmed b.Abdullah el-Attâr (ö.741/1340), Muhammed b. Abdullah et-Tâdilî (ö.816/1413) en tanınmış âlimlerdir. Ahmed b.Muhammed el-Ceznâî (Cüznâî) (ö.749/1348), Muhammed b.Yahyâ el-Azefî (ö.768/1366), ve Kasım el-Kureşî el-Mâlagî dönemin meşhur doktorları arasında sayılmaktadır.[44]

Merînîler devrinde sultanların tebaasına tanıdığı fikir hürriyeti ve dinî müsamaha, tasavvufi hareketlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Sultanların ekserisi, tasavvuf büyüklerine yakınlık göstermişler ve hayatta bulunanları ziyaret ederek onlara karşı saygılı davranmışlardır. Bu dönemde tasavvufi hareketlerin yaygınlaşması Fas'ın dinî hayatına yeni bir çehre kazandırmıştır. Özellikle Medyeniyye ve Şâzeliyye tarikatları halk üzerinde etkili olmuştur. Ebü'l-Abbas Ömer b.Aşir, İbn Abâd er-Rundî, Abdüsselam b.Meşîş el-Hasenî (ö.625/1228), Şâzeliyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî (ö.1258), Şâzeliyye'nin kollarından Cezûliyye'nin kurucusu ve aynı zamanda tasavvufa dair "*Delâilü'l-hayrât*" adlı kitabın sahibi Şeyh Muhammed b.Süleyman el-Cezûlî (ö.870/1465) gibi mutasavvıflar sosyal hayata aktif olarak katılmış ve cihad hareketinde son derece önemli rol oynamışlardır.

Ayrıca bu dönemde, özellikle Fas şehrinde olmak üzere "Darü'l-fakiha" adı verilen kızlara ait medreselerin bulunduğu, buralardan Sâre bint Ahmed b.Osman, Ümmü Hânî el-Abdûse ve kız kardeşi Fâtıma ve Fakiha Ümmü'l-Benîn gibi ilmî çalışmalarıyla tanınan kadın âlimlerin yetiştiğinden bahsedilmektedir.[45]

---

sıkı ilişkisi bulunduğu halde resmi görev almayarak 1321 yılında ölünceye kadar Merakeş'te öğretimle uğraştığı bildirilmektedir.

İbnü'l-Bennâ'nın Fas halkı arasında "Sîdî Bulibennâ" lakabıyla tanınmasının ve mezarının bugün dahi ziyaret edilmesinin sebebi onun dini bütün örnek bir şahsiyet ve ayrıca bir mutasavvıf olmasıdır.

"*Telhîsu a'mâli'l-hisâb" (et-Telhîs fi'l-hisâb*) adlı kitabı İslâm matematik tarihi açısından en önemli eseridir. Eser, ihtiva ettiği teknik bilgiler kadar matematiğin usulüne ilişkin açıkladığı bazı ilmî ve felsefi görüşlerle ilimler tasnifi, sayının tarifi, bir ve sonsuzluk kavramlarına dair ileri sürdüğü düşüncelerden dolayı da önem kazanmıştır. Bundan dolayı en çok şerh edilen eserlerden biridir. (İhsan Fazlıoğlu, "*İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî*", DİA,XIII, s.532-533; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, c.I,s.148-152; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, c.II, s.215,; c.III, s.310)

[44] İbnü'l-Kadi, s.180; Yiğit, s.271-279; Hariri, *Tarihü'l-Mağrib,* s.340-350; Zirikli, c.III, s.95; c.IV, s.174,307; Kettânî, c.II,s.159; c.III, s.222,259; Harekât, *el-Mağrib abre't-târîh*, c.II, s.141-159; a.mlf., "*Fas-Kültür ve Medeniyet*", DİA. c.XII, s.198; Makkari, c.V, s.32-37; c.VI, s.106-112; Mehmet Özdemir, "*İbn İzârî*", DİA. c.XX, s.98-99

[45] Süleyman Uludağ, "*Cezulî, Muhammed b.Süleyman*", DİA, c.VII, s.515; Yiğit, s.272; Harîrî, *Tarihü'l-Mağrib,* s.356-357; Kettânî, c.III, s.259; Zirikli, c.VI, s.151; Ben Cheneb, "*Cezûli*", İA. c.III, *s.*155; Cour, s.12-13,33; Abdülhâdi et-Tâzi, *Camiu'l-Karaviyyîn*, c.II, s.443

Merîniler yönetimi Fas'ın dini hayatına yeni bir çehre kazandırdı. Bu devirde Ebü'l-Abbas İbn Aşir gibi bazı mutasavvıflar dünya hayatından uzak durup münzevi bir züht hayatı yaşarken Ebû Abdullah el-Cezûlî gibi bazıları da kendilerine has bir tarikat kurup sosyal hayata daha faal katıldılar ve düşmanlara karşı yürütülen cihad hareketinde önemli rol oynadılar. Bunlar arasında önde gelen bir şahsiyet de Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü'l-Abbas eş-Şâzelî'dir. Merînîler zamanında Mâlikî mezhebi, Murâbıtlar dönemindeki hâkim durumuna yeniden kavuşurken ribâtlar önemlerini kaybederek yerlerini

5.Merînîler'de Mimari

Merînîler döneminde Mağrib'de mimarî faaliyetlerde de büyük bir canlanma görülmüş, bilhassa Endülüs tarzı mimari ve süsleme sanatı yayılmaya başlamıştır. Merînîler kurdukları ya da imar ettikleri Fâsülcedîde, Binye, Mansûre, Miknâs ve Tıtvân (Tatvan-Tetuan-Tetâvin) gibi şehirleri çok sayıda cami, medrese, kütüphane, zâviye, kale, köprü, su kemeri ve çeşme ile donattılar. Ebû Saîd, Ebü'l-Hasan ve Ebû İnân gibi sultanlar medreseler, camiler ve kütüphaneler yararına vakıflar kurdular. Ülkede özellikle medrese yapımı yaygınlaştı. Bu dönemde inşa edilen medreselerin en önemlileri, Fas'ta Saffârîn, Hulefâiyyin, Beyzâ, Sıhrîç, Attârîn. Misbâhiyye (117 odalı), Bû İnâniyye (Tâliatü Fas) ve Selâ'da Tâlia Tıp Medresesi bu devirde inşâ edilen medreselerin başta gelenleridir. Camilerin en önemlileri ise, Fas şehrinde Hamrâ, Lellâ Zehr ve Lellâ Garîbe, Tilimsân (Tlemsen) yakınlarında Mansûre Camii, Mescidü'l-Ubbâd (Sîdî Bû Medyen) ile Sîdî el-Halvî Camii'dir. Mescidü'l-Ubbad, çinileri, duvar ve tavan nakışları, muhteşem ahşap mihrabı ve çinili minaresiyle Merînî dinî mimarisi için bir müzeye benzetilmektedir.

Merînîlerin Fâsülcedîde'de yaptırdıkları surun Bâbüssemmârin, Bâbüddekkâkin ve Bâbülmahzen adlarını taşıyan kapıları günümüze kadar gelmiştir. Merînîler devrine ait mimarî eserler arasında türbeler de önemli bir yer tutmaktadır. Hükümdarların türbelerini ihtiva eden Şellâh Külliyesi de zamanımıza ulaşan eserler arasındadır.[46]

SONUÇ

Berberi Zenâte kabilesine mensup olan Merînîler Muvahhidler'in yıkılış döneminde ülkede huzuru bozan bedevi Arap kabileleriyle mücadele edip kurtarıcı unsur olarak gönünmeyi başardılar ve yönetimi ele geçirdiler.

Başkent olarak Fas şehrini seçen Merînîler seleflerinin bıraktığı sosyal ve idarî yapısı devam ettirdiler. Onların döneminde şehirlerin İslamlaşma ve Araplaşma süreci önemli gelişme kaydetti. Komşuları olan Abdülvâdîler ile barış antlaşması imzaladıktan sonra Hıristiyanlarla cihad etmek amacıyla Endülüs'e geçtiler ve

---

tasavvuf ağırlıklı zâviyelere bıraktılar. Vattâsîler zamanında (1471-1549) bu zâviyelerin sayısı tarikatların yayılmasıyla birlikte daha da arttı. Bu dönemin en meşhur âlim ve mutasavvıfları arasında Abdülaziz et-Tebbâ' ve Ahmed Zerruk yer alır. Tasavvuf çevreleri, bölgeye saldırıya geçen Portekizli sömürgecilere karşı direniş hareketlerine önemli ölçüde destek sağladılar. Bu durum Sâ'dîler döneminde de (1511-1659) bazı mutasavvıfların devletle birlikte cihada katılmalarıyla devam eti. Muvahhidler'in sonu, din âlimleriyle tarikat çevrelerinin ümmetin mânevî gelişmesini sağlamada yarıştıkları yeni bir sürecin başlangıcı olmuş ve bu durum sömürge çağına kadar sürmüştür. (İbrâhim Harekât, "*Fas; Kültür ve Medeniyet*" DİA, c.XII, s.196)

[46] Marçais, *L'Art musulman*, s.81-89,126-128; Cambon, s.46; Yiğit, s.263-264; İbn Haldûn, *el-İber*, c.VII, s.210; Harîrî, *Tarihü'l-Mağrib*, s.322,326; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.III, s.5; A. Engin Beksaç, "*Mağrib-Mimari*", DİA, c.XXVII, s.319-320; İbrâhim Harekât, "*Fas*", DİA, c.XII, s.200-202

Nasrîler'e destek oldular. Endülüs'te kurdukları ceyşülguzât teşkilatıyla cihad geleneğini sürekli hale getirdiler. Ebü'l-Hasan Ali dönemi Endülüs'te İslâm-Hıristiyan mücadelesinin zirveye ulaştığı bir devir oldu.

Emîrü'l-rnü'minîn (halife) unvanını kullanan Sultan Ebû İnân Mağrib-i Evsat'ı ve İfrîkıye'yi Merînî hâkimiyeti altına aldı. Ebu İnân'dan sonra Merînîler'in gerileme ve çöküş dönemi başladı. Birçoğu çocuk yaşta tahta çıkan sultanlar Arap ve Berberi kabilelerinin isyanları ve iç çekişmeler yüzünden tahtta çok kısa sürelerle kalabildiler. Merkezi otoritenin zayıftadığı, taht kavgalarının arttığı ve iktidarın vezirlerin eline geçtiği bu devirde Abdülvadiler ve Hafsiler topraklarını Merînîler'den geri alıp devletlerini yeniden kurdular.

Merînîler'in son zamanlarında ülkenin sahillerine saldıran hıristiyanlara karşı direniş hareketlerine destek sağlayan tasavvuf çevreleri ve zaviyeler önem kazandı. Halk İdrîsîler'den Şerif Ebû Abdullah el-Hafid'e sultan olarak biat etti. Merînî Sultanı Abdülhak, Ebû Abdullah el-Hafid'in emriyle Faslı bir grup asker tarafından öldürüldü. Böylece Merînîler Devleti şeflerin idaresindeki halkın isyanıyla son buldu (869/1465). Ancak Ebu Abdullah el-Hafid'in saltanatı fazla sürmedi. Vattâsî ailesinden Muhammed b. Yahya eş-Şeyh iktidarı onun elinden aldı ve bölgeye Merînîler'in devamı olan Vattâsîler hâkim oldu (876/1472).

Endülüs'teki cihad harekâtında varlık göstemeyi amaçlayan Merînîler, Nasrîler, Memlük Sultanlığı ve Mali Devleti ile de dostane ilişkiler kurdular.

Merînîler döneminde ülkede ilmî, fikrî, sanat, mimarî, askerî ve ekonomik alanlarda önemli ilerlemeler kaydedildi. Onlar ülkeyi mimarî eserler ve medreselerle donattılar. Endülüs'ten iltica eden âlimlere kuçak açan Merînî sultanları ilim adamlarına büyük değer verdiler. İbn Haldûn, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb gibi meşhur âlimleri önemli devlet görevlerine getirdiler.

Bununla birlikte Mağrib'de Muvahhidler'den sonra kurulan Merînîler, Abdülvâdîler (Zeyyânîler) ve Hafsîler'in ayrı ayrı kendi hâkimiyet alanlarını geliştirmeye çalışmaları ve bunun için birbirleriyle sürekli mücadele içinde olmaları, İslâm'a fayda sağlamazken, Hıristiyanlar'ın Mağrib üzerinde hazırladıkları planlarını uygulamalarını kolaylaştırmıştır.

Netice itibariyle Merînîler, Muvahhidler sonrası ülkede birlik, bütünlük ve istikrarı yeniden kurup Endülüs'teki Müslüman varlığını korumak hususunda büyük gayret göstermişler ve bu azimlerini, güçlerini kaybedene kadar sürdürmüşlerdir. Mağrib-i Aksa'da iki Müslüman devlet daha bulunduğu halde, Müslüman Endülüs üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için her yola başvuran Hıristiyanları korkutan tek güç onlar olmuşlardır. Eğer, Merînîler kuvvetlerini koruyabilselerdi veya onların yerine bölgede kuvvetli bir devlet kurulsaydı, Endülüs olayları başka şekilde cereyan edebilirdi.

MERÎNÎ HÜKÜMDARLARI [47]

(592-869/1196-1465)

Abdullah b. Mahyû b. Ebû Bekir

1- Ebû Muhammed I. Abdülhak b. Mahyû	(592/1196)
2- Ebû Saîd I. Osman	(614/1217)
3- I. Muhammed b. Abdülhak	(637/1239-40)
4- Ebû Yahyâ Ebû Bekir b. Abdülhak	(642/1244-45)
5- Ömer b. Ebû Yahyâ	(656/1258)
6- Ebû Yûsuf Yakub b. Abdülhah el-Mansûr	(656/1258)
7- Ebû Yakub Yûsuf b. Yakub en-Nâsır	(685/1286)
8- Ebû Sabit Âmir	(706/1306-1307)
9- Ebü'r-Rebî' Süleyman	(708/1308-1309)
10-Ebû Saîd II.Osman	(710/1310)
11-Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el-Mansûr	(731/1331)
12-Ebû İnân Fâris el-Mütevekkil- Alellâh	(749/1348)
13-Ebû Zeyyân I.Muhammed	(759/1358)
14-Ebû Bekir es-Saîd	(759/1358)
15-Ebû Sâlim İbrâhim el-Müstaîn- Billâh	(760/1359)
16-Ebû Âmir Taşfîn (el-Müvesves)	(762/1361)
17-Abdülhalîm b. Ebû Ali Ömer (Sicilmâse'de)	(762/1361)
18-Ebû Zeyyân II. Muhammed b. Ebû Abdurrahman	(763/1362)
19-Ebû Fâris I. Abdülazîz b. Ebü'l-Hasan Ali	(767/1366)
20-Ebû Zeyyân III. Muhammed Saîd b.Abdülazîz	(774/1372-73)
21-Ebü'l-Abbas I. Ahmed b.Ebû Sâlim İbrâhim el-Mustansır	(775/1373-74)
22-Abdurrahman b. Ebû Yeflûen (Ebû Yağlûsen) (Merakeş)	(776-784/1374-1382)

[47] Munis, *Tarihü'l-Mağrib,* c.II/3, s.5-6; Yiğit, 153; Lugan, s.117; Ç.E.Bosworth, s.39; İsmail Ceran, "*Merînîler*", DİA, c.XXIX,s.192-199

23-Mûsâ b. Ebû İnân el-Mütevekkil	(786/1384)
24-Ebû Zeyyân IV. Muhammed b. Ahmed el-Müntasır-Billâh	(788/1386)
25-Ebû Zeyyân V. Muhammed b.Ebü'l-Fazl el-Vâsık- Billâh	(788/1386)
26-Ebü'l-Abbas II. Ahmed b. I. Ahmed	(789/1387)
27-II.Abdülazîz b. II. Ahmed	(796/1394)
28-Ebû Âmir Abdullah b. II. Ahmed	(799/1397)
29-Ebû Saîd III. Osman b. II. Ahmed	(800/1398)
30-Abdullah (Sîdî Abbû) b. II. Ahmed	(823/1420)
31- Ebû Muhammed II. Abdülhak b. (Ebû Saîd) III.Osman	(823-869/1420-1465)

EK.1

İBN HALDÛN

Meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyâset ve devlet adamı İbn Haldûn 732'de (1332) Tunus'ta doğdu ve 808'de (1406) Mısır'da vefat etti. İbn Haldûn ilk bilgileri babasından aldı. Kur'ân'ı ezberledi, kıraat ilmini öğrendi. Arap dili ve edebiyatı konusunda dersler aldı. Onun zamanında Tunus'ta Hafsîler, Fas'ta Merînîler, Tilimsân'da Abdülvâdîler. Endülüs'te Nasrîler (Beni Ahmer), Mısır'da Memlükler hüküm sürmekteydi. Kuzey Afrika ve Endülüs'teki devletler hem birbiriyle mücadele ediyor hem de kendi içlerinde sık sık taht kavgalarına girişiyorlardı. Hafsî Sultanı II. Ebû İshak'ı vesayeti altına alıp bütün yetkileri elinde toplayan Vezir İbn Tafragîn, İbn Haldûn'u sultanın "alâmet kâtipliği" görevine getirdi. İbn Haldûn daha sonra Biskre'ye ve oradan Tilimsan'a gitti. Tilimsan'da Merînî Sultanı Ebû İnân ve veziri Hasan b. Ömer'le görüştü. Ebû İnân'ın daveti üzerine 755'te (1354) Merînîler'in başşehri Fas'a gitti. Kendisine yakın ilgi gösteren sultan onu ilim meclisini oluşturan âlimler arasına aldı. Bir yıl sonra da kâtiplik ve mühürdarlık görevine getirdi. İbn Haldûn bu sırada Fas'taki kütüphanelerde çalışmalar yaptı. Endülüs'ten buraya göç eden âlimlerden de faydalanarak bilgisini genişletti. Burada Sultan Ebû İnân aleyhinde düzenlenen bir komploya katılmaktan dolayı hapsedildi. Affedilmesi için sultana kasideler yazdıysa da ilgi görmedi. Sultan Ebû İnan'ın ölümü üzerine *(759/1358)* veziri Hasan b. Ömer diğer tutuklularla birlikte İbn Haldün'u da serbest bıraktı ve onu eski görevine iade etti.

Ebû İnan'ın yerine küçük yaştaki oğlu Ebû Bekir es-Said'i tahta çıkaran Vezir Hasan b. Ömer bütün yetkileri elinde topladı. Merînîler'in ileri gelenleri vezire karşı ayaklanınca İbn Haldûn da bu harekete destek oldu. Taht kavgaları sırasında Endülüs'e kaçan Ebû İnân'ın kardeşi Ebû Sâlim lehinde faaliyetlere başladı. Ebû Sâlim 760'ta (1359) Merînî sultanı olunca İbn Haldûn'un itibarı arttı ve sır kâtipliğine

getirildi. Bir müddet sonra vezirle arası açıldı. Görevini bırakıp 764'te (1362) Gırnata'ya ulaştı. Nasrî sultanından izniyle 766'da (1365) Bicâye'de bir müddet haciblik görevinde bulundu. Buradan altı yıl kaldığı Biskre'ye geldi.

Bu yıllarda Tilimsan Sultanı Ebû Hammû'dan haciblik teklifi aldıysa da kabul etmedi. Tilimsan yakınındaki Ubbad'da bulunan ünlü sûfî Ebû Medyen'in türbesine giderek inzivaya çekildi

İbn Haldün. Fas'ta çıkan karışıklıklar sonucunda Sultan Saîd'in yerine eski sultan Ebû Salim'in oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed'in tahta çıkması üzerine (776/1374) kendisine güvenmeyen yeni yönetim tarafından tutuklandı. Serbest bırakıldığında Endülüs'e, ardından 776'da (1375) Tilimsan'a gitti. Burada *Kitâbü'l- İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l- Arab ve'l- Acem ve'l-Berber ve men âsârahum min zevi's-sultâni'l-ekber* adlı eserini yazmaya başladı. Bir süre sonra Kahire'ye gitmeye karar verdi. Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zahir Berkuk'un tahta çıkmasından kısa bir müddet sonra Kahire'ye ulaşan İbn Haldûn burada iyi karşılandı (784/ 1382). Çevresinde pek çok öğrenci toplandı, Ezher Camii'nde verdiği dersler büyük ilgi gördü.

Mısır'da iken *el-'İber* üzerindeki çalışmalarına devam eden İbn Haldûn 803-808 (1401-1406) yılları arasında dört defa daha kadılık makamına getirildi. Bu görevi yürütürken 26 Ramazan 808'de (17 Mart 1406) vefat etti.

İbn Haldûn'a haklı bir şöhret kazandıran eseri *el-'İber'in* altı ana bölüme ayrılan birinci kitabı zamanla *Mukaddime* diye anıldı. Mukaddime İslam ve hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

El-'İber'in ikinci kitabı, başlangıçtan İbn Haldûn'un zamanına kadar kavimlerin ve hanedanların, başta Araplar olmak üzere onlara komşu olan Nabatîler, Süryanîler, Farslar, Yahudiler, eski Mısırlılar, Yunanlılar, Rumlar, Türkler ve Franklar gibi milletlerin tarihini kapsar. Eserin II-V. ciltlerini oluşturan bu kitapta İbn Haldûn kısaca Hz. Peygamber, Hulef'â-yi Râşidîn, Ernevîler ve Abbasîler. Doğu İslâm dünyasındaki diğer Müslüman hanedanların tarihine de yer vermiştir.

El-'İber'in üçüncü kitabı, Berberîler'in ve Zenâteliler'in tarihini ele alan bir Kuzey Afrika (Mağrib) tarihi olup eserin VI. ve VII. ciltlerini oluşturur. Bu bölümde İbn Haldûn, Doğulu İslam tarihçilerinin fazla bilgi sahibi olmadıkları için eserlerinde yeterince yer vermedikleri Mağrib tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler verir. Ayrıca bu bilgilerin büyük bir kısmı şahsi gözlemlerine, sözlü rivayetlere ve günümüze ulaşmamış bazı belgelere dayanmaktadır. Müellif *eserinin* son cildine kendi biyografisini de eklemiştir. (Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA),c. XIX, s.538-543)

EK.2

İBN BATTÛTA

Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olarak kabul edilen İbn Battûta 1304'de Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Ailesi Berberî Levâte kabilesine mensup olup Berka'dan buraya göç etmiş ve onun seyahatnamesinde yer alan "Kazâ ve meşihat benim ve atalarımın mesleğidir" cümlesinden anlaşıldığına göre birçok kadı yetiştirmiştir. Nitekim kendisi de çeşitli yerlerde kadılık yapmış ve Tâmesnâ kadısı iken 1369'da ölmüştür.

Seyahatnameden öğrenildiğine göre İbn Battûta, Mağrib Sultanı Ebû Saîd el-Merînî döneminde 1325 yılında Tanca'dan Hac niyetiyle yola çıktığında henüz yirmi iki yaşındaydı. Kuzey Afrika sahillerini takip ederek 1326'da İskenderiye'ye vardı. Burada Şeyh Burhaneddin el-A'rec'in telkiniyle kendisinde Hint, Sind ve Çin gibi doğu memleketlerini görme hevesi uyandı. İskenderiye'den Kahire'ye, oradan Yukarı Mısır'a (Saîd) gitti.

Kasım 1349'da Fas'a dönen ve Sultan Ebû İnân el-Merînî tarafından kabul edilen İbn Battûta böylece seyahatinin birinci kısmını bitirdi. Seyahatnamenin bu kısmında Merînî Devleti ve Sultan Ebû İnân biraz abartılı şekilde övülmekle birlikte ülkede yapılan sosyal hizmetlerin ve imar faaliyetlerinin gerçekten çok yüksek bir seviyede olduğu anlatılmaktadır.

Doğudan döndükten sonra Fas'ta bir süre kalan İbn Battuta, Endülüs'e geçti. Marbella, Maleka (Malaga), Hamma yoluyla Gırnata'ya (Granada) vardı ve aynı yoldan Merakeş'e geri döndü. Bu seyahatle ilgili yazdıklarında dikkati çeken husus Merînîler'in Endülüs'e olan yoğun alakası; girdikleri savaşlar, inşâ yahut tamir ettikleri kaleler vb. uzun uzun anlatılmaktadır. Tekrar seyahat arzusuyla yollara düşen seyyah Mali'ye yöneldi. Büyük Sahra'yı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru geçerek Nijer'e gitti. Mense Süleyman ile görüştü; ancak daha içerilere girmeden Merînî sultanından gelen bir emirle Aralık 1353'te Fas'a dönmek zorunda kaldı. Yolculuğunun bu son kısmında İç Batı Afrika hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

İbn Battûta, Marko Polo ile birlikte Ortaçağ'ın en büyük iki seyyahından biridir ve hatta çok daha geniş bir alanı gezmesi, üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşması sebebiyle onu geride bırakmıştır. Ayrıca İbn Battûta gezdiği birçok ülkede sosyal hayata karışmış, evlilikler yapmış ve hatıralarını hiçbir şüpheye yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır. Halbûki Marko Polo'nun seyahatnamesine birçok hayali hikâye katıldığı bilinen bir husustur. Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battûta eserinde insan unsuruna en fazla yer veren seyyahtır. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları hususunda ayrıntılara inmesi bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan bazılarınca da ilk etnologlardan

sayılmasına yol açmıştır. İbn Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Müellif tarafından "*Tuhfetü'n-nüzzâr fî gara'ibi'l-emsâr ve acâ'ibi'l-esfâr*" diye adlandırılan ve literatürde "*Rihletü İbn Battûta*" adıyla bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla yirmi sekiz küsur yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzey el-Kelbî'ye ham metin olarak aktarması ve onun da bazen ihtisar edip bazen küçük ilavelerde bulunmasıyla meydana gelmiştir.

Avrupa hariç neredeyse Eski Dünyanın tamamını gezen İbn Battûta'nın dönemi, dolaştığı ülkelerin çoğunda Türklerin ve Moğolların hâkim olması sebebiyle bir Türk-Moğol asrı sayılabilir. Dünyanın yedi büyük hükümdarı arasında ilk sıraya koyduğu Ebû İnân el-Merînî hariç diğerleri Türk veya Moğol asıllıdır; dolayısıyla verdiği bilgiler bu milletlerin tarihi açısından çok önemlidir. Üstelik er-Rihle'de Anadolu'nun o günkü durumu hakkında ayrıntılı bilgi vardır.

Fas Devleti 1996-1997 yılını İbn Battûta yılı olarak ilan etmiş, bu münasebetle gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde İslâm Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (ISESCO) Tanca'da İbn Battûta adına bir müze kurmuştur. (A. Sait Aykut, "*İbn Battûta*", DİA, c.XIX, s.361- 368)

EK.3

LİSÂNÜDDİN İBNÜ'L- HATÎB

Lisânüddin İbnü'l- Hatîb 1313'de Levşe'de (Loja) doğdu. Endülüs'ün fethinden sonra Suriye'den Endülüs'e göç eden Yemen asıllı soylu bir aileye mensuptur.

Nasri Sultanı Ebü'l-Haccâc I. Yûsuf'un hizmetinde Divân-ı İnşâ'da çalışan babası Abdullah devrin önde gelen âlimlerindendi. İbnü'l-Hatîb, babasının görevi sebebiyle bulunduğu Gırnata'da (Granada) Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Fahhar, Ebü'l-Kasım İbn Cüzey, Muhammed b. Muhammed el-Makkarî, Vezir İbnü'l-Ceyyâb ve Ebû Zekeriyya Yahya b. Hüzeyl gibi âlimlerin derslerine devam etti. Babasıyla ağabeyinin Tarif seferi'nde (1340) ölmelerinden sonra Vezir İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtibi oldu. İbnü'l-Ceyyab 1349'da veba salgınında ölünce vezirlik, Divân-ı İnşâ reisliği ve sır kâtipliği görevlerini uhdesine aldı. İbnü'l-Hatîb, 1354'de Sultan Ebü'l-Haccac I. Yûsuf'un öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu Ganî-Billâh V. Muhammed döneminde de görevinde kalmayı başardı. Aynı yıl Kastilya Krallığı'na karşı iş birliği imkânları aramak üzere Merînî Sultanı Ebû İnân el-Merîni'ye elçi olarak gönderildi. 1359'da Ebü'l-Velîd II. İsmail yönetimi ele geçirdi. Devrik sultan Gani-Billâh da Vadîaş'a (Guadix) kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada İbnü'l-Hatîb hapsedildi ve mallarına el konuldu. Ancak bir süre sonra Merînî Sultanı Ebû Salim İbrahim'in kâtibi İbn Merzûk el-Hatîb'in müdahalesiyle hapisten kurtuldu ve Gani- Billâh ile

birlikte Fas'a sığındı. Burada İbn Haldûn ile dostluk kuran İbnü'l-Hatîb, Selâ (Sale) şehrinde kaldığı iki yıl boyunca eser yazmakla meşgul oldu. Gani-Billâh tahtını tekrar ele geçirdiğinde (1362) İbnü'l-Hatîb de Gırnata sarayındaki görevine döndü. Bir ara şeyhülguzat Osman b. Ebû Yahya ile mücadele etmek zorunda kaldıysa da onu bertaraf etmeyi başardı.

İbnü'l-Hatîb'in nüfûzunun artması hem sultanın hem de öğrencisi ve yardımcısı İbn Zümrek'in ve arkadaşı Kadılcemâa (Kadılkudât) Ebü'l-Hasan Ali en-Nübâhî'nin kendisine düşman olmalarına yol açtı. Sultan Gani-Billâh 'ın gazabına uğramaktan korkan İbnü'l-Hatîb, Tlemsen'e (Tilimsan) giderek Merînî Sultanı Ebû Farîs I. Abdülaziz'e sığındı (l37I). Bu olayın ardından Vezir İbn Zümrek ve Kadı Nübâhî kitaplarındaki bazı ifadeler yüzünden onu zındıklıkla suçlayarak katline fetva verdiler. Bu hüküm Gani-Billâah tarafından da onaylandı ve İbnü'l-Hatîb'in iadesi istendi. Ancak Merînî Devleti, O'nu bir süre daha korumaya devam etti. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. 1374'de Gani-Billâh'ın isteği ve Merînî sarayının nüfûzlu siması Süleyman b. Davûd'un tahriki sonucu Merînî Sultanı Ebü'l-Abbas I. Ahmed'in emriyle tutuklanan İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek'in de aralarında bulunduğu mahkeme heyeti tarafından hapsedildi. Bir müddet sonra da İbn Zümrek ve Süleyman b. Davûd'un adamları tarafından öldürülerek Fas'ta Babülmahrûk yakınlarında defnedildi.

İbnü'l-Hatîb'in vezirliği sırasında çeşitli devlet adamlarına yazdığı resmî mektuplarla dostlarına yazdığı özel mektupları tarihî ve edebi açıdan değerlidir. Resmi belgeleri kullanma imkânı da bulan müellifin tarihe dair eserlerinin en büyük özelliği Endülüs halkının yaşayışını, kültür ve âdetlerini de anlatmasıdır.

El-İhâta fî ahbâri (târîhi) Gırnata: İbnü'l Hatîb'in Gırnata'nın tarih, coğrafya ve topografyasına dair bilgileri ve şehirle herhangi bir bağlantısı olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini içeren bir eseridir.

Nüfazatü'l-cirâb fî 'ulâleti'l-igtirâb: İbnü'l-Hatîb'in (1360-1362) yıllarında sürgün olarak kaldığı Selâ şehriyle ilgili anılarını ihtiva eden eser, Fas ve Merînîler tarihi açısından önemli olup kitapta müellifin bazı devlet adamlarına ve dostlarına yazdığı mektuplara da yer vermiştir.

A'mâlü'l-a'lâm fîmen bûyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki İslâm: İbnü'l-Hatîb bu eseri, İslam dünyasında çocuk yaşta hükümdar ilan edilen kişileri tanıtmak ve küçük yaşta hükümdar olmanın dinen meşru olduğunu kanıtlamak amacıyla yazmaya başlamışsa da bu çerçeveyi aşarak Nasrî Sultanı Gani-Billâh Muhammed'e kadar gelen İslâm tarihini ele almıştır. Kitap, İbnü'l-Hatîb'in Fas'taki hamisi Merînî Sultanı Ebû Fâris I. Abdülazîz'in ölümünden sonra tahtta çıkan küçük yaştaki oğlu Ebû Zeyyân Muhammed Saîd ve veziri Ebû Bekir b. Gazî adına yazılmıştır.

Rakmü'l-hulel fî nazmi'd-düvel: 1364'de tamamlanan eser, Nasrîler (Benî Ahmer) ve Merînîler dönemine kadar gelen manzum bir İslâm Tarihidir.

Künâsetü'd-dükkân ba'de intikâli's-sükkân: İbnü'l-Hatîb'in Sela şehrinde sürgünde iken yazdığı, Sultan Ebü'l-Haccac I. Yûsuf 'un Ebû inan el- Merînî'ye gönderdiği mektuplardan oluşan eser Gırnata-Mağrib ilişkilerini aydınlatan bir belge niteliği taşımaktadır *'Amelü (A'malü) men tabbe li-men habbe:* Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrahim için yazılan eserde çeşitli hastalıkların sebepleri, teşhis ve tedavileriyle diyet hakkında bilgi verilmiştir. (Câsim el-Ubûdî- Cengiz Tomar, "Lisânüddin İbnül'l- Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. XXI,s.74-76)

EK.4

İBN RIDVAN

Devlet adamı, fakih, hatip, kadı ve tarihçi olan İbn Rıdvan (Ebü'l-Kasım Abdullah b. Yûsuf b. Rıdvan) 1318'de Mâleka'da (Malaga) doğdu. Mâleka ve Gırnata'da (Granada) tahsil gören İbn Rıdvan gençliğinde Nasrîler devletindeki iç kavgaları, Merînîler'le Nasrîler arasındaki mücadeleleri yakından müşahede etti. Henüz yirmi üç yaşında iken İspanyollar ile yapılan ve büyük bir yenilgiyle sonuçlanan Tarif Seferi'ne (Rio Salado) katıldı (1340). Bu yenilginin tesiri ve hocası Ebü'l-Kasım İbn Cüzeyy'in aynı savaşta şehid düşmesinin üzüntüsüyle Endülüs'ten ayrılarak Sebte 'ye (Ceuta) gitti ve orada Merînîler'in hizmetine girdi. Merînî sarayında büyük itibar kazanarak imam-hatiplik, kadılık ve müşavirlik hizmetlerinde bulundu. Kâtiplik görevini yürüttü.. Kendisine "Sahibü'l-alâmeti'l-aliyye ve'l-kalemi'l-a'lâ, Reîsü sâhibi'l-kalemi'l-a'lâ ve'l- alâme, Reîsü'l-küttâb" gibi unvanlar verildi. Saray hayatı, İbn Rıdvan'ın vezirler ve diğer devlet adamları ile birlikte olmasına imkân verdi. Ayrıca İbn Haldûn, Lisanüddin İbnü'l-Hatîb ve İbn Merzûk el-Hatîb gibi Mağrib'in büyük âlimleriyle görüştü, onlarla fikir alışverişinde bulundu. Bu ilişkiler kendisine devlet yönetimi ve halkın durumu hakkında bilgi ve tecrübe kazandırdı. 1381'de Enfa'da (Darülbeyzâ) veya Azemmûr'da (Ezemmûr) vefat etti.

İbn Rıdvan'ın günümüze ulaşan tek eseri *"eş-Şühübü'l-lâmi'a fi's-siyaseti'n-nâfia"*dır. Merinî hükümdarı Ebû Sâlim İbrahim b. Ebü'l-Hasan'ın isteği üzerine, Merinî Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi krize çözüm bulmak ve hükümdara yol göstermek amacıyla "nasîhatü'l-mülûk" (siyâsetnâme) tarzında yazılan eser, Merînîler'in son devri için önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Yirmi beş bölümden (babdan) meydana gelen eserin ilk dokuz bölümünde Ebû Salim el-Merînî'ye nasihatte bulunularak adaletin önemi, hilmin fazileti ve halka baskı yapılmaması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Diğer bölümlerde ise hükümdarın çevresi, ordu ile halkın durumu, bunların devlet yönetimindeki yeri ve hükümdarın bunlarla olan münasebeti hakkında bilgi verilmektedir. İbn Rıdvan eserini yazarken daha çok İslâm kaynaklarına dayanmakla birlikte eski Yunan ve Fars kaynaklarına da başvurmuştur. Aristo'nun ve İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerinden istifade etmiş, ayrıca Endülüs'te Beni Ahmer, Fas'ta Merînî saraylarında elde ettiği tecrübelerinden büyük

ölçüde faydalanmıştır. Böylece siyasi ve içtimaî konularda teorik olduğu kadar pratik değerlendirmelere de gidebilmiştir. Eser Endülüs ve Mağrib devletleri, bilhassa Merînî Devleti'nin siyasî, iktisadî ve içtimaî tarihini aydınlatan önemli bilgiler ihtiva etmektedir. (Osman Çetin, *Ebü'l-Kasım, İbn Rıdvân*", DİA, XX,253; Makkarî, *Nefhu't-tîb, c.*V, s.45, 249, 502, 503, 531; c.VI, s.43, 44, 107, 122, 123; Selâvî, *el-İstiksâ*, c.IV, s.39- 40)

EK.5

İBN MERZÛK EL-HATÎB

Maliki fakihi, muhaddis, hatip ve devlet adamı olan İbn Merzûk el-Hatîb 1310 yılında Tlemsen'de doğdu. İbn Merzûk küçük yaşta babası ile birlikte Hicaz'a gitti. Bir müddet Mekke ve Medine'de kalıp çeşitli âlimlerden ders okudu. Daha sonra Kudüs, el-Halîl, Dımaşk, İskenderiye ve Kahire'ye giderek tahsilini sürdürdü. On dokuz yaşlarında iken İskenderiye Camii'nde okuduğu hutbeden sonra kendisine "Hatîb" unvanı verildi. Bu sırada birçok âlimle görüştü ve onlardan ders aldı. İskenderiye, Trablus, Cerîd, Tunus ve Bicaye'de bir müddet kaldıktan sonra Tlemsen'e (Tilimsan) gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada şehir Merîniler Hükümdarı Ebü'l-Hasan tarafından kuşatıldığından Tlemsen yakınlarında Şeyh Ebû Medyen'in zaviye ve türbesinin bulunduğu Ubbâd'da, Sultan Ebü'l-Hasan Camii hatibi ve hükümdarın kâtibi olarak görev yapan amcası Muhammed b. Merzûk'un yanında kaldı. Hükümdar kendisine özel bir ilgi gösterdi ve amcasının ölümü üzerine onu yerine hatip tayin etti. 1337 tarihinde Tlemsen, Merînîler'in hâkimiyetine geçti. 1340 yılında Ebü'l-Hasan'la birlikte Tarif Seferi'ne katıldı (Rio Salado). Sonuçta Ebü'l-Hasan'ın ordusu Kastilya Kralı XI. Alfonso ve Portekiz Kralı IV. Alfonso'un birleşik kuvvetleri karşısında yenildi ve aralarında hükümdarın oğlu Ebû Ömer Taşfin'in de bulunduğu bazı askerler esir düştü. Daha sonra XI. Alfonso'ya gönderilen İbn Merzûk onunla bir antlaşma imzaladı ve esirlerin serbest bırakılmasını sağladı (1347). Ardından Konstantîne'ye gitti. Sultan Ebü'l-Hasan'ın Tlemsen valisi olan oğlu Ebû İnân'ın bir müddet sarayında kaldıktan sonra Tlemsen'e döndü. 1351 yılında Gırnata'ya (Granada) gitti.

Gırnata'da Sultan Ebü'l-Haccâc İbnü'l-Ahmer'in ilgisine mazhar olan İbn Merzûk, Elhamra Camii'ne hatip tayin edildi. Burada Ebû İnân'ın sürgünde bulunan kardeşi Ebû Salim'le iyi ilişkiler kurdu. Bu görevde iki yıl kaldıktan sonra Ebû İnân onu yeniden ele geçirdiği Tlemsen'e davet etti. 1357 yılında Ebû İnân tarafından Hafsi Hükümdarı Ebû Yahya'nın kızını istemek üzere Tunus'a gönderildi. Bu görevin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Ebû İnân onu hapse attıysa da altı ay sonra serbest bırakıldı. 1358'de Ebû İnân'ın ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Ebû Salim, İbn Merzûk'a büyük ilgi gösterdi. Hatta yönetim önemli ölçüde onun eline geçti. Ancak bu durum bazı kıskançlıkları da beraberinde getirdi ve Ebû Salim'in öldürülmesiyle tekrar hapse atıldı (1361). İki yıl sonra serbest bırakılınca Tunus'a gitti. Tunus'ta Sultan Ebû İshak ile veziri Ebû Muhammed b. Tafrâgîn'den büyük alaka gördü ve Muvahhidin Camii hatipliğine getirildi. Yedi yıl devam eden bu görevden

alınınca iki yıl daha Tunus'ta kaldı ve 1371'de Kahire'ye gitti. Burada birçok âlim ve devlet adamı ile görüştü.

İbn Merzûk hareketli bir siyasî ortamda yaşamış, İbn Haldûn ve Lisanüddin İbnü'l- Hatîb gibi meşhur şahsiyetlerle tanışmıştır. Dolaştığı İslâm ülkelerinde çeşitli âlimlerle görüşerek onlardan ders almış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında Lisanüddin İbnü'l-Hatîb, İbn Zemrek, İbn Kunfüz ve Şatıbî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır. Başta hadis olmak üzere dinî ilimlerde kendini yetiştiren İbn Merzûk, güçlü hitabeti sayesinde gittiği her ülkenin merkez camiinde hatip olarak görev yapmıştır.

İbn Merzûk, 1371 yılında telif ettiği, "*el-Müsnedü's*-sahîhu'l-hasen fî mehâsini *Mevlân*â *Ebi'l-Hasan"* adlı eserinde Sultan Ebü'l-Hasan'ın hayatı, devletin askerî, siyasî ve malî durumu, toplumun manevî ve kültürel değerleri, örf ve adetleri ele alınmıştır. Müellifin Fas, Cezayir, Tunus ve Endülüs gibi çeşitli yerleri gezmiş olması ve birçok devlette görev alması sebebiyle kitap o dönemin tarihi için ayrı bir önem taşımaktadır. (Saffet Köfe, "*İbn Merzûk el-Hatîb*", DİA, c.XX,s.186-188; İbn Haldûn, *el-İber, c.*VII,s. 312-314; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibas, s.*225-227; a.mlf., *Dürretü'l-hicâl, c.II, s.* 275-276; Ahmed Baba et-Tinbükti, *Neylü'l-ibtihâc,* Trablus 1408/1989, s. 450-455; Makkarî, *Nefhü't-tîb, c.*V, s.390-396, 412-418,429,430; c.VI, s.419-427)

KAYNAKLAR

ARABÎ, es-Sıddîk el-, *Kitâbü'l-Mağrib*, Beyrut 1404/1984

BENACHENHOU, Abdelhamid, *Connaissance du Maghreb; notions d'ethnographie d'histoire et de sociolagie,* Alger 1971

BOSWORTH, Clifford Edmund, *İslam Devletleri Tarihi* (trc.E.Merçil-M.İpşirli), İstanbul 1980

BRİGNON, Jean ve dğr., *Histoire du Maroc*, Casablanca 1966

CAMBON, *Henri, Histoire du Maroc*, Paris 1952

CÉNİVAL, Pierre de, "*Merakeş*" İslam Ansiklopedisi (İA),VII,741

CERAN, İsmail, "*Merînîler*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXIX, 192-199

CEZNÂÎ, Ali el-, *Zehretü'l-âs fi binâi medineti Fas*, Cezayir 1922

CHAMPİON, Pierre, *Le Maroc et ses villes d'art*, c.I-II Paris 1931

CHÉNİER, M. de, *Recherches Historiques sur les Maures, et Histoire de l'Empire de Maroc,* Tome III, Paris 1787

COUR, Auguste, *L'Etablissement des Dynasties des Chérifs au Maroc et leur rivalité contre les Turcs de la Regence d'Alger (1509-1830*), Paris 1904

DRAGUE, Georges, *Esquisse d'histoire réligieuse du Maroc-Confréries et zaouias*, Paris 1951

ERİNÇ, Sırrı, "Fas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XII.184

FÂSÎ, Ali İbn Ebî Zer' el-, *ez-Zahîretü's-seniyye fî târîhi'd-devleti'l-Merîniyye*, Rabat 1972

FÂSÎ, Muhammed, *Neş'etü'd-devleti'l-Merîniyye*, el-Mecelletü'l-beyyine 1962, Sayı: 8

FERHAT, Halima, *Sabta des origines au XIVe siecle*, Rabat 1993

HAREKÂT, İbrâhim, *el-Mağrib abre't-târîh*, c.II-III Dârülbeyzâ 1405/1985,

HARÎRÎ, Muhammed İsa el-, *Tarihü'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merînî*, Kuveyt 1405/1985

İBN BATTUTA, *Tuhfetü'n-nuzzâr*, c.II, Mısır h.1322

İBN HALDÛN, Abdurrahman b.Muhammed (808/1406), *Kitâbü'l- İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l- Arab ve'l- Acem ve'l-Berber ve men âsârahum min zevi's-sultâni'l-ekber*, I-VII, Bulak 1284

İBN HALDÛN, *Mukaddime* (trc.Süleyman Uludağ), c.I-II, İstanbul 1982

İBN İZÂRÎ, *el-Beyânü'l-muğrib*, Tıtvân 1960

İBN ŞAKRÛN, Rıdvan, *Şi'ru's-selâtîn ve'l-ümerâi'l-Merîniyyîn*, Rabat 1986

İBNÜ'L-HATÎB, *el-İhâta (nşr.* M. Abdullah İnân), c.IV, Kahire 1393·98/1973-78

İBNÜ'L-KÂDİ, Ebü'l Abbas Ahmed b.Muhammed el-Miknâs (1025/1616), *Cezvetü'l-iktibâs min zikri men halle mine'l-a'lâm medinete Fas*, Rabat 1973

İNÂN, Muhammed Abdullah, *Nihâyetül'l-Endelüs*, Kahire 1987

JULİEN, Charles André, *Histoire de l'Afrique Blanche des origines à 1945*, Paris 1976

JULİEN, Charles André, *Le Maroc face aux impérialismes (1415-1956),* Paris 1978

KABLY, Muhammed, *Benî Merîn (ma'lemetü'l-Mağrib)*, c.V-VI, Rabat 1413/1992

KENNUN (Gennun), Abdullah, *Benû Merîn Asluhum ve mevâtınuhum*, Mecelle ed-Dârre, Riyad 1984

KETTÂNÎ, Muhammed b.Cafer, *Selvetü'l-enfâs*, c.II-III, Fas 1316

LE BON, Gustave, *La Civilisation des Arabes*, Paris 1996

LE TOURNEAU, Roger, *Fas fi asri Benî Merîn (trc.Nikola Ziyâde),* Beyrut 1967

LÉVİ-PROVENÇAL, E., *Les Historiens des chorfa*, Paris 1922

LÉVİ-PROVENÇAL, E.-G.S.Colin, "*Fas*", İslam Ansiklopedisi (İA), IV,486-496,504-508

LUGAN, Bernard, *Histoire du Maroc*, Paris 2000

MAKDÎŞ, Mahmûd, *Nüzhetü'l-enzâr fî 'acâ'ibi't-tevârih ve'l-ahbâr (nşr. Ali ez-Zevârî-Muhammed Mahfûz),* Beyrut 1988

MAKKARÎ, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b.Muhammed el-, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüs (nşr.M.Abdülhamîd), c.*VI, Kahire 1949

MARÇAİS, Georges, "*Merînîler*", İslam Ansiklopedisi (İA), c.VII, s.763-766

MARÇAİS, Georges, *L'Art Musulman*, Paris 1991

MARÇAİS, Georges, *La Berbérie Musulmane et l'Orient au Moyen Age*, Paris 1946

MASSİGNON, Louis, *Le Maroc dans les premières années du XVI*e *siecle*, Alger 1906

MENÛNÎ, Muhammed el- *Varakat ani'l-hadarati'l-Mağribiyye fî asri Benî Merîn*, Rabat 1979

MENÛNÎ, Muhammed el-, "*Nüzumu'd-Devleti'l-Merîniyye*", el-Bahsü'l-ilmî, Sayı: 2, Rabat 1954, Sayı: 3, 1965 Sayı: 4-5

MİEGE Jean-Louis, *Le Maroc*, Paris 1965

MONTAGNE, Robert, *Les Berbères et le Makhzen dans le sud du Maroc*, Paris 1930

MUNİS (MÛ'NİS) Hüseyin, *Tarihü'l-Mağribi ve hadâratühü min gubeyli'l-fethi'l-islâmi ile'l-ğazvi'l-Fransî,* c.II/3; III/2, Beyrut 1412/1992

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Ebû İnân el-Merînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.IX,s.169

ÖZDEMİR, Mehmed,,"*Endülüs*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.XI, s.211-225

SALİM, Seyyid Abdülaziz, *el-Mağribü'l-kebîr fi'l-asri'l-İslâmî,* c.II, Beyrut 1981

SAUVAGET, Jean, *İslam Dünyası Kısa Kronolijisi (trc. S.K.Yetkin-F.R.Unat*), Ankara 1963

SELÂVÎ (NÂSİRÎ), Ebü'l-Abbas Ahmed b.Hâlid es- (1315/1897), *Kitâbü'l-İstiksâ li ahbâri'd- düveli'l-Mağribi'l-aksâ (nşr.Cafer en-Nâsırî-Muhammed en-Nâsırî*), c.III-IV, Dârülbeyzâ 1955

SHATZMİLLER, Maya, , "*Marinides*" Eİ² (Fr.),c.VI,s.556-559

ŞAKRÛN, Muhammed b., *Mezâhirü's-sekafati'l-Mağribiyye dirâse fi'l-edebi'l-Mağribî fi'l-asri'l-Merînî*, Casablanca 1985

TÂZİ, Abdülhâdi et-, *Câmi ü'l-Karaviyyîn el-Mescid ve'l-câmi'a bi medîneti Fas*, c.I-II, Beyrut 1973

TERRASSE, Henri, *Histoire du Maroc*, Casablanca 1950

ULUDAĞ, Süleyman, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c.XIX, s.538-543

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.XIII, İstanbul 1986

YİĞİT, İsmail, *İslâm Tarihi*, c.IX, İstanbul 1995

YVER, G., "*al-Maghrib*", Eİ (Fr.),c.VI,s.1180

ZAMBOUR, Edward Von, *Manuel de généologie et de chronologie pour l'histoire de l'İslam*, Hannover 1955

ZEBÎB, Necib, *el-Mevsû'atü'l-'âmme li- târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, III, Beyrut 1415/1995

ZİRİKLÎ, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1984